

วัน ๕ ๑๐ ค่ำ ปีมะเส็งชวด
จุลศักราช ๑๑๗๑ เวลา ๔ โมง ๑๒ นาที
ตรงกับวันที่ ๑๔ กันยายน พุทธศักราช ๒๓๕๒

ดวงพระชะตาของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า
กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์

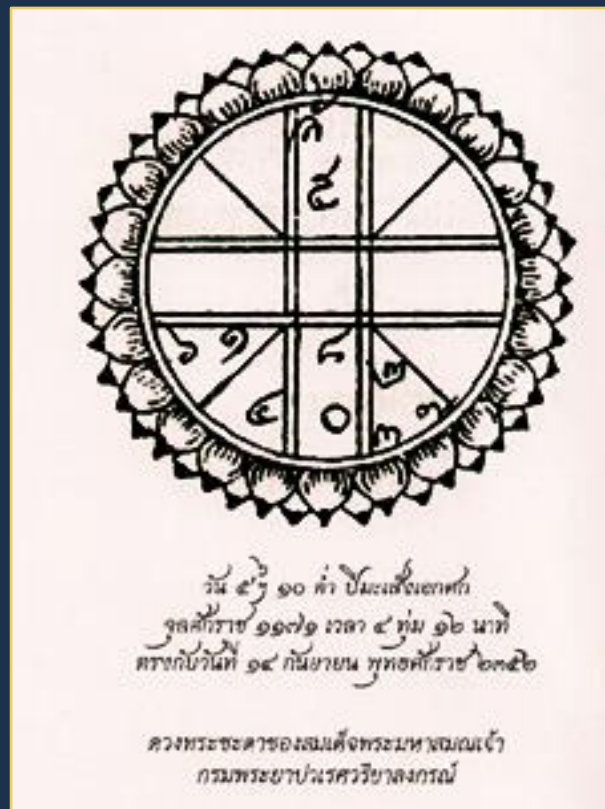
สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์

พระประวัติ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์

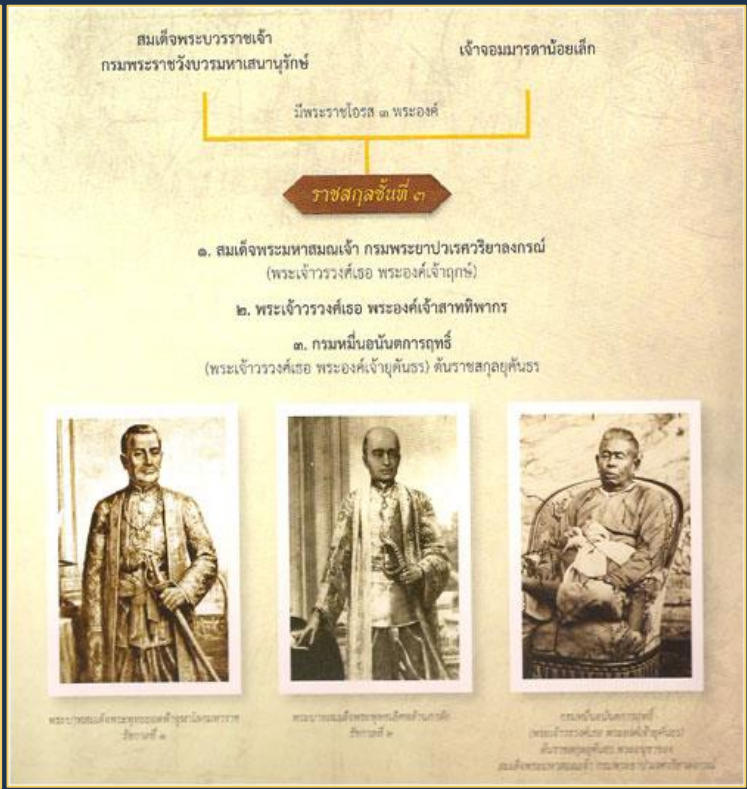
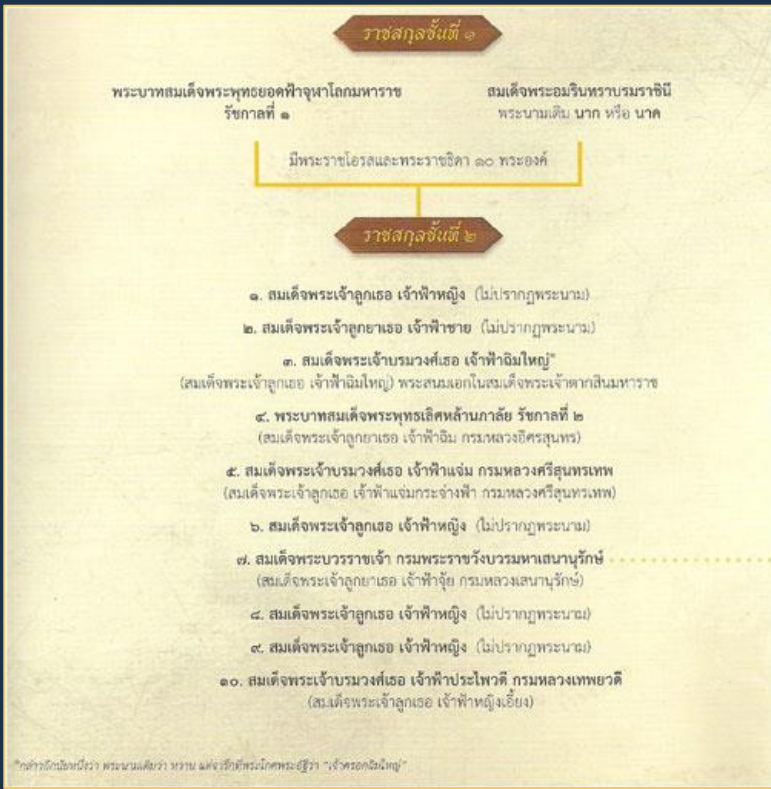
นับแต่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส สิ้นพระชนม์ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๙๖ ในรัชกาลที่ ๔ แล้ว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมิได้ทรงสถาปนาพระเถระรูปใดเป็นสมเด็จพระสังฆราชอีกจนตลอดรัชกาล เป็นเวลา ๑๕ ปี ฉะนั้น ในรัชกาลที่ ๔ จึงว่างสมเด็จพระสังฆราชจนเกือบตลอดรัชกาล เพราะสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาปรมานุชิตชิโนรส ทรงดำรงตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชอยู่เพียงปีเศษ ตอนต้นรัชกาลเท่านั้น

เมื่อสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปรมานุชิตชิโนรส ทรงดำรงตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชนั้น สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ทรงดำรงพระอิสริยยศเป็น พระเจ้าวรวงศ์เธอกรมหมื่นบวรรังษีสุริยพันธุ์ ทรงดำรงสมณฐานันดรเป็นที่สองจากสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส

มาในรัชกาลที่ ๕ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ได้โปรดสถาปนาพระเถระรูปใดเป็นสมเด็จพระสังฆราช ตลอดช่วงต้นแห่งรัชกาล เป็นเวลาถึง ๒๓ ปี ฉะนั้น ในช่วงต้นรัชกาลที่ ๕ จึงว่างสมเด็จพระสังฆราชอยู่ถึง ๒๓ ปี จึงได้ทรงสถาปนา สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ขณะทรงดำรงพระอิสริยยศเป็น พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ เป็นสมเด็จพระสังฆราช นับเป็นพระองค์ที่ ๘ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ มีพระนามเดิมว่า พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าฤกษ์ เป็นราชโอรสในสมเด็จพระบวรราชเจ้า กรมพระราชวังบวรมหาเสนานุรักษ์ และเจ้าจอมมารดาน้อยเล็ก ประสูติเมื่อวันจันทร์ เดือน ๕ ขึ้น ๗ ค่ำ ปีมะเส็ง พ.ศ. ๒๓๕๒ ตรงกับวันที่ ๑๔ กันยายน พ.ศ. ๒๓๕๒ อันเป็นวันเริ่มสวดมนต์ ตั้งพระราชพิธีบรมราชาภิเษกพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ ๒ จึงได้พระราชทานนามตามศุภนิมิตว่าว่า พระองค์เจ้าฤกษ์ ดำรงยศอย่างพระองค์เจ้าในพระราชวังบวรสถานมงคล

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ เป็นพระราชนัดดาในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ ๑ กล่าวคือ สมเด็จพระบรมราชเจ้า กรมพระราชวังบวรมหาเสนาบดี พระราชบิดาเป็นพระโอรสลำดับที่ ๗ ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชและสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี เมื่อสมเด็จพระบรมราชเจ้า กรมพระราชวังบวรมหาเสนาบดี พระราชบิดาสวรรคตแล้ว พระองค์ได้เสด็จมาอยู่ในพระราชวังหลวงกับสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอชั้นที่ ๑ เจ้าฟ้ากรมหลวงเทพวดี ซึ่งเป็นสมเด็จพระเจ้าน้องเธอในสมเด็จพระบรมราชเจ้า กรมพระราชวังบวรมหาเสนาบดี สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงเทพวดี ทรงนำพระองค์เจ้าฤกษ์ไปถวายพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่ครั้งยังทรงพระเยาว์ จึงได้ทรงคุ้นเคยเป็นอย่างยิ่ง

สมเด็จพระสังฆราช (มี)
พระอุปัชฌาย์ เมื่อครั้งทรงผนวชเป็นสามเณร

สมเด็จพระสังฆราช (ด่อน)
พระอุปัชฌาย์ เมื่อครั้งทรงผนวชเป็นพระภิกษุ

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส
พระกรรมวาจาจารย์ เมื่อครั้งทรงผนวชเป็นพระภิกษุ

ทรงผนวช

พ.ศ. ๒๓๖๕ (ปีมะเมียจัตวาศก จุลศักราช ๑๑๘๔) เมื่อพระชนมายุได้ ๑๓ พรรษา ทรงผนวชเป็นสามเณร โดยมีสมเด็จพระสังฆราช (มี) เป็นพระอุปัชฌาย์ เสด็จอยู่วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ ทรงศึกษามูลกัจจายน์อยู่ในสำนักพระญาณสมโพธิ (รอด) ชำนิชำนาญได้ไล่สูตรมูลในที่ประชุมอาจารย์ที่พระราชวังเดิมในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่ครั้งยังดำรงพระอิสริยยศเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ เมื่อทรงผนวชเป็นสามเณรได้ ๔ พรรษา ทรงประจวรด้วยไขทรพิษ จึงทรงลาผนวชออกไปรักษาพระองค์ชั่วคราว ครั้นหายประจวรแล้ว กรมพระราชวังบวรมหาศักดิพลเสพ ทรงจัดการให้ทรงผนวชเป็นสามเณรอีกครั้งหนึ่ง ทรงผนวชเป็นสามเณรอยู่จนพระชนมายุครบอุปสมบท

พ.ศ. ๒๓๗๒ เมื่อพระชนมายุ ๒๐ พรรษา ครบอุปสมบท พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้ลาผนวชออกไปสมโภชตามราชประเพณี แล้วแห่พร้อมด้วยสมเด็จพระบรมวงศ์เธอ ชั้น ๒ เจ้าฟ้าอาภรณ์ที่จะทรงผนวชเป็นสามเณรในเวลานั้น ในการทรงผนวชเป็น

พระภิกษุ นั้น สมเด็จพระสังฆราช (ด่อน) เป็นพระอุปัชฌาย์ และสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ขณะทรงดำรงพระอิสริยยศ เป็นกรมหมื่นนุชิตชิโนรส กับ พระวินัยรักขิต วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ เป็นพระกรรมวาจาจารย์ เมื่อวันศุกร์ขึ้น ๑๐ ค่ำ เดือน ๘ ปี ฉลู เอกศก จุลศักราช ๑๑๙๑ พุทธศักราช ๒๓๗๒ ได้รับฉายาว่า "ปญฺญาคุโธ" เมื่อทรงผนวชเป็นพระภิกษุแล้ว ได้ทรงศึกษาพระธรรมวินัยในสำนักของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงพระเจริญพระชนมายุกว่า ๕ พรรษา) ซึ่งทรงผนวชอยู่ ณ วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์นั้นเช่นกัน

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ทรงศึกษาพระปริยัติธรรมจนทรงแตกฉานในภาษาบาลี แต่ไม่ทรงเข้าสอบเพื่อเป็นเปรียญ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานพัดยศสำหรับเปรียญเอก ที่เคยพระราชทานแด่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ เมื่อครั้งยังมีได้ทรงเป็นพระราชาคณะให้ทรงถือเป็นเกียรติยศ สืบมา พระนิพนธ์อันเป็นเครื่องแสดงถึงพระปรีชาสามารถในภาษาบาลีของพระองค์ก็คือ พระนิพนธ์เรื่อง สุตตวิทถัฏฐานซึ่งทรงนิพนธ์เป็นภาษาบาลีว่าด้วยเรื่องการวิเคราะห์คัมภีร์พระสุตตันเป็นมาตราวัดที่มีกล่าวถึงในทาง พระวินัย นอกจากนี้ ก็ได้ทรงนิพนธ์เรื่องเบ็ดเตล็ดอื่นๆ เป็น ภาษาบาลีไว้ อีกหลายเรื่อง นับว่าทรงเป็นปราชญ์ทาง ภาษาบาลีที่สำคัญพระองค์หนึ่งในยุครัตนโกสินทร์

เมื่อทรงผนวชเป็นพระภิกษุแล้วทรงศึกษาพระปริยัติธรรมในสำนักพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งทรงผนวชเป็นพระภิกษุอยู่ ณ วัดมหาธาตุ นั้น เช่นกัน ในเวลานั้น (พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงพระเจริญพระชนมายุกว่า ๕ พรรษา) เป็นเหตุให้ทรงเลื่อมใสในลัทธิธรรมวินัยตามอย่างพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ภายหลังจึงได้ทรงอุปสมบทซ้ำอีกครั้งหนึ่งในนทีสีมา โดย พระสุเมธอาจารย์ (พุทธวังสะ) เป็นพระอุปัชฌาย์ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ เป็นพระกรรมวาจาจารย์

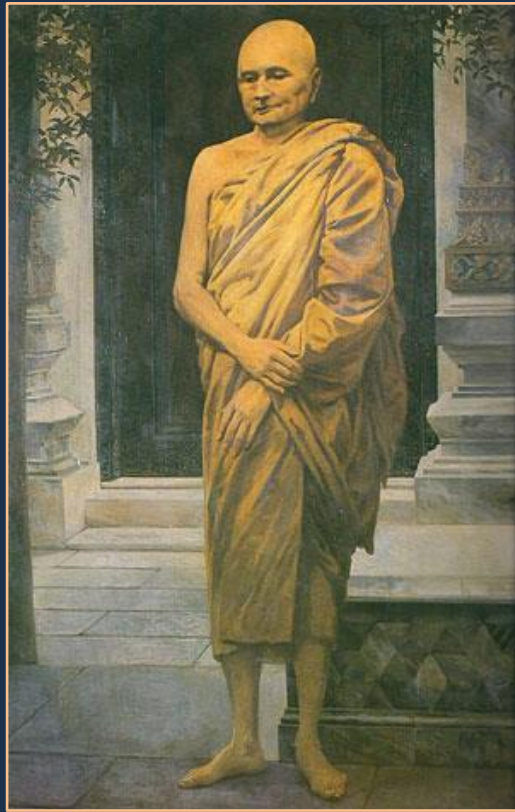
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว* เมื่อครั้งทรงผนวชเป็นสามเณร
(ภาพจากหนังสือ “ประมวลภาพพระปิยมหาราช” ของเอนก นาวิกมูล)

ในรัชกาล ๓ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงตั้งเป็นพระราชาคณะสมณศักดิ์ เสมอพระราชาคณะสามัญ พระราชทานตาลปัตรแฉกถมปิดเป็นพัดยศ

พ.ศ. ๒๓๙๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งขณะยังทรงผนวชอยู่ ทรงเป็นพระเถรอาจารย์ประธานแห่งพระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายทรงลาผนวชเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ เป็นรัชกาลที่ ๔ จึงได้ทรงสถาปนาพระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าฤกษ์ เป็นกรมหมื่นบวรรังษีสุริยพันธุ์ ทรงอิสริยยศเป็นประธานาธิบดีแห่งพระสงฆ์ธรรมยุติกนิกาย ซึ่งขณะนั้นเรียกว่า “ธรรมยุติกนิกายกสังฆมัตถมบวรนิเวศาคณะ” ทรงดำรงสมณฐานันดรเป็นที่สองรองจาก สมเด็จพระปฐมบรมมหาชนก ซึ่งทรงดำรงตำแหน่ง สมเด็จพระสังฆ ปรีณายก คือสมเด็จพระสังฆราชอยู่ในขณะนั้น สมเด็จพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ จึงทรงเป็นเจ้าคณะใหญ่ คณะธรรมยุตเป็นพระองค์แรก

พ.ศ. ๒๓๗๙ เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จจากวัดสมอราย มาครองวัด
 บวรนิเวศวิหาร ทรงพาพระศิษย์หลวงมาอยู่วัดบวรนิเวศวิหารทั้งหมด และเลิกสำนักที่วัด
 มหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ ส่วนที่วัดสมอรายนั้น โปรดให้สมเด็จพระวันรัต (ทับ พุทฺธสิริ) ขณะ
 ดำรงสมณศักดิ์ที่พระอริยมุนี เป็นหัวหน้าสำนักสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริ
 ยาลงกรณ์ ได้เสด็จจากวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ มาประทับ ณ วัดบวรนิเวศวิหาร ในคราวนี้

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์
เมื่อครั้งทรงพระอิสริยยศเป็น กรมหมื่นบวรรั้งชีสุริยพันธ์

สมณศักดิ์

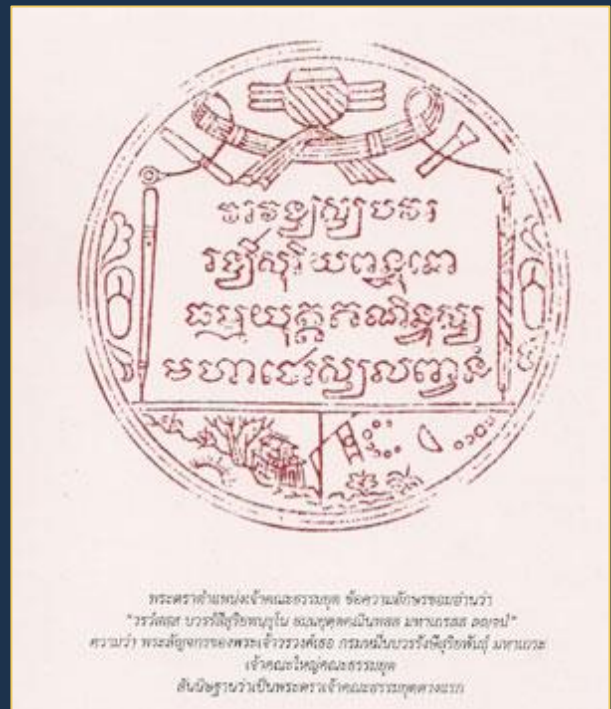
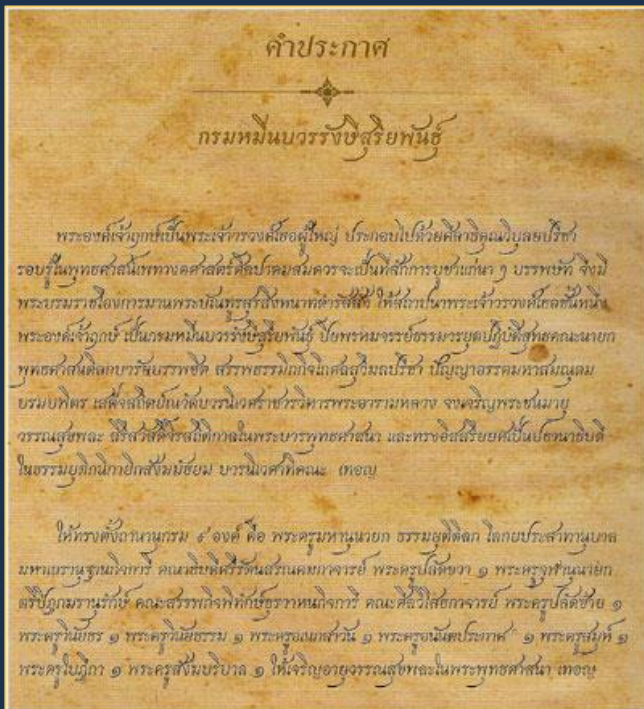

พุทธศักราช ๒๓๙๒ (ปีระกาเอกศก จุลศักราช ๑๒๑๑) พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
รัชกาลที่ ๓ ทรงพระกรุณาโปรดตั้งเป็นพระราชาคณะ มีสมณศักดิ์เสมอพระราชาคณะชั้น
สามัญ และได้พระราชทานตาปัตรพัดแขก พร้อมเครื่องยศสำหรับพระราชาคณะ

พุทธศักราช ๒๓๙๔ (ปีกุนตรีศก จุลศักราช ๑๒๑๓) หลังจากที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว ทรงลาผนวชเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ เป็นรัชกาลที่ ๔ แล้ว ได้ทรงพระกรุณาโปรด
สถาปนาพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าฤกษ์ เป็น กรมหมื่นบวรรั้งชีสุริยพันธ์ ทรงอิสริยยศ
เป็นปธานาธิปไตยใน ธรรมยุติกนิกายสังฆมณฑลบรมนิเวศาทิคณะ ทรงดำรงสมณฐานันดรเป็น
รองจากสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตโนรส ซึ่งดำรงตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราช
อยู่ในขณะนั้น ทรงสมณศักดิ์เสมอสมเด็จพระราชาคณะเจ้าคณะใหญ่

พัดแฉกงาพิเศษประดับพลอย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ได้พระราชทานถวาย เมื่อครั้งทรงพระกรุณาโปรดสถาปนาพระอิสริยยศเป็นพระองค์เจ้าต่างกรมมีพระนามว่า กรมหมื่นบวรรั้งสีสุริยพันธุ์

ตามประกาศนี้ทรงยกวัดบวรนิเวศวิหารและวัดขึ้น (คือวัดสาขา) เป็นคณะพิเศษเรียกในขณะนั้นว่า "ธรรมยุติกนิกายิกสังฆมัยมบวรนิเวศาทิคณะ" เรียกสั้น ๆ ว่า บวรนิเวศาทิคณะ

เป็นกึ่งอันหนึ่งของคณะกลาง ซึ่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตโนรส ทรงเป็นเจ้าของ คณะใหญ่อยู่ในขณะนั้น ต่อมาภายหลังจึงได้เรียกว่า คณะธรรมยุติกนิกาย สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ จึงทรงเป็นเจ้าของคณะใหญ่คณะธรรมยุตพระองค์แรก

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงผนวชเป็นพระภิกษุพุทธศักราช ๒๔๑๑

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงรับพระบรมราชาภิเษกครั้งแรก หลังจากเสด็จถวัลย์ราชสมบัติแล้ว ทรงพระราชปรารภจะถวายมหาสมณุตมาภิเษกแต่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ขณะทรงดำรงพระอิสริยยศเป็นกรมหมื่นบวรวัชรังษีสุริยพันธ์ แต่สมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ พระองค์นั้น ทรงพลัดไว้ต่อเมื่อเสด็จออกทรงผนวชแล้ว ฉะนั้น ใน ๒๓ ปีแรกของรัชกาลที่ ๕ จึงว่างจากสมเด็จพระสังฆราช

พุทธศักราช ๒๔๑๖ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงผนวชเป็นพระภิกษุ ณ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ในพระบรมมหาราชวัง สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ขณะทรงดำรงพระอิสริยยศเป็นกรมหมื่นบวรวัชรังษีสุริยพันธุ์ เป็นพระราชาอุปฌายจารย์ ทรงผนวชแล้วเสด็จประทับ ณ พระพุทธรัตนสถานมณฑลาราม ในพระบรมมหาราชวังชั้นใน ทรงเชิญเสด็จสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ พระราชาอุปฌายจารย์ และนิมนต์พระราชาคณะผู้ใหญ่วัดต่าง ๆ เข้าไปอยู่ด้วยพอครบคณะสงฆ์ ครึ่งทรงผนวชได้ ๑๕ วัน จึงทรงลาผนวชแล้วทรงรับพระบรมราชาภิเษกอีกครั้งหนึ่ง

คณะพระเถรานุเถระ เมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงผนวชเป็น
พระภิกษุ พ.ศ.๒๔๑๖ ณ พระพุทธรัตนสถานมณฑลรัตนาราม ในพระบรมมหาราชวังชั้นใน
(จากซ้ายไปขวา)

๑. สมเด็จพระสังฆราช (สา ปุสฺสเทโว) วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม

๒. สมเด็จพระพุฒาจารย์ (ศรี) วัดปทุมคงคา

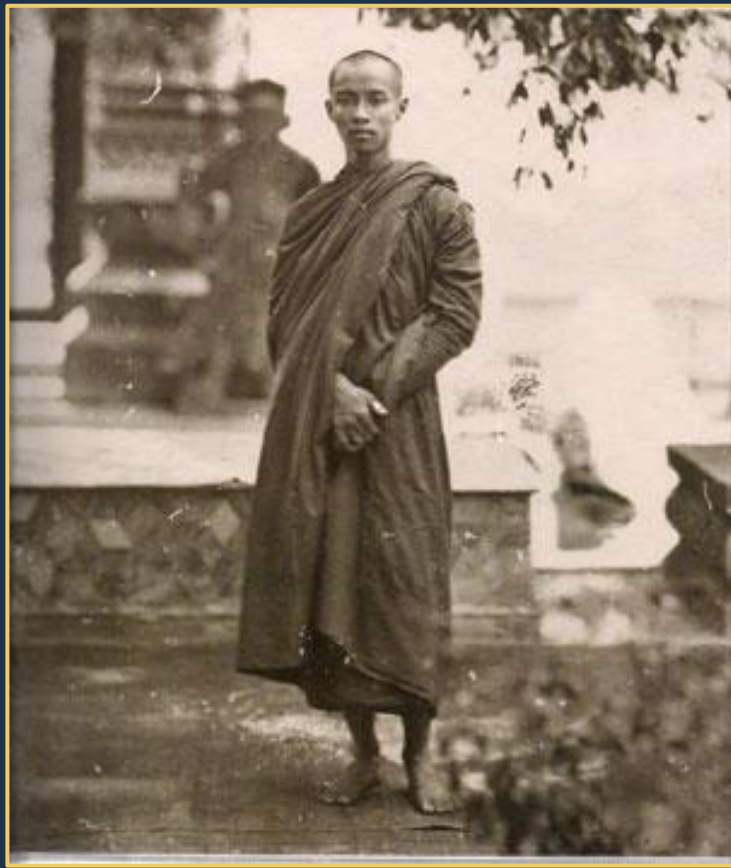
๓. พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าพระอรุณนิภาคุณากร วัดราชบพิธฯ

๔. พระพรหมมุนี (เหมือน สุจิตฺโต) วัดบรณนิवास

๕. สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์

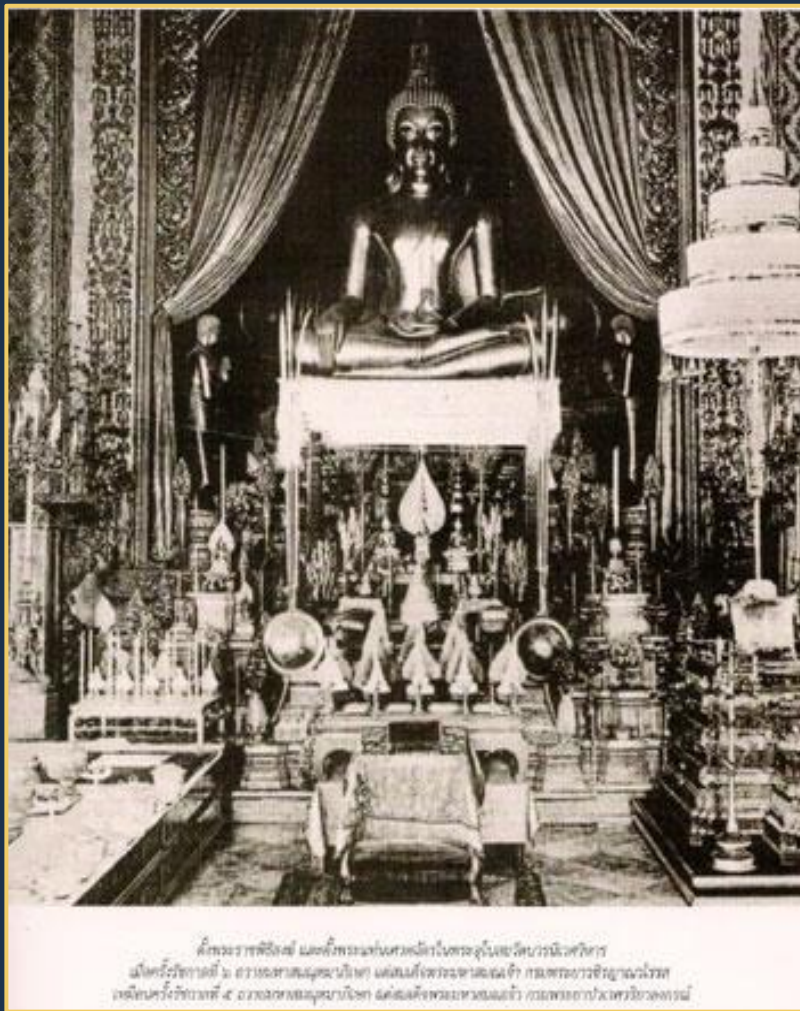
๖. สมเด็จพระวันรัต (ทับ พุทฺธสิริ) วัดโสมนัสวิหาร

๗. พระสุคุณคณาภรณ์ (น้อม) วัดเครือวัลย์

พระภิกษุพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประทับยืน
ณ พระพุทธรัตนสถานมณฑลรัตนารามในพระบรมมหาราชวังชั้นใน

หลังจากทรงผนวชแล้ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชปรารภจะ
ถวายมหาสมณุตมาภิเษกแด่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวปวเรศวริยาลงกรณ์ แต่สมเด็จพระ
มหาสมณเจ้า กรมพระยาวปวเรศวริยาลงกรณ์ ไม่ทรงรับ ทรงถ่อมพระองค์ว่าเป็นพระองค์
เจ้าในพระราชวังบวรสถานมงคลจักข้ามเจ้านายที่เป็นพระเจ้าบรมวงศ์เธอ ทั้งทรงเจริญ
พระชนมายุกว่าก็มี จักเป็นที่รังเกียจของท่าน จึงทรงรับเพียงเลื่อนเป็นกรมพระเสมอด้วย
เจ้านายผู้ใหญ่ในชั้นนั้น ด้วยเหตุผลดังกล่าว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรง
สถาปนาเลื่อนกรมหมื่นบวรรั้งษีสุริยพันธุ์ พระราชอนุชาธิราช เป็นกรมพระปวเรศวริ
ยาลงกรณ์ และโปรดให้ใช้คำนำพระนามเป็น พระเจ้าบรมวงศ์เธอ เป็นพิเศษเหมือนพระองค์
เจ้าต่างกรมในพระบรมมหาราชวัง เมื่อวันศุกร์ขึ้น ๖ ค่ำ เดือน ๓ ปีเถาะ พุทธศักราช ๒๔๑๗
พระราชพิธีสถาปนาเลื่อนกรมครั้งนี้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งพิธีในพระอุโบสถวัดบวร
นิเวศวิหาร

พระพุทธรูปปางสมาธิ และเครื่องบนส่วนหน้าในพระอุโบสถวัดบวรนิเวศวิหาร
เมื่อครั้งรัชกาลที่ ๖ ทรงสถาปนาพระอุโบสถ และเมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดให้
เฉลิมพระนามวัดนี้ว่า วัดบวรนิเวศราชวรวิหาร ตั้งแต่ครั้งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดให้

พุทธศักราช ๒๔๓๕ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ สยามมกุฎราชกุมาร ทรงผนวชเป็นสามเณร เนื่องในการผนวชสมเด็จพระโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ สยามมกุฎราชกุมาร มีการบูรณปฏิสังขรณ์วัดบวรนิเวศวิหารครั้งใหญ่ และทรงพระกรุณาโปรดให้มีการสมโภชพระพุทธรูปชินสีห์ พร้อมทั้งฉลองพระอารามที่ทรงบูรณปฏิสังขรณ์ใหม่ด้วย

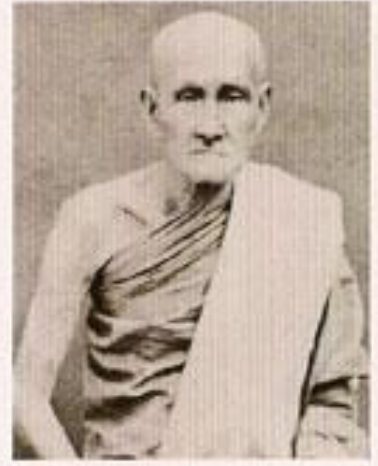
ต่อจากงานฉลองพระอาราม ทรงพระกรุณาโปรดแต่งตั้งพระราชพิธีถวายมหาสมณุตมาภิเษกแด่กรมพระปวเรศวริยาลงกรณ์ พระราชอุปัชยาจารย์ เป็นกรมสมเด็จพระปวเรศวริยาลงกรณ์ ซึ่งภายหลังแก้เป็น สมเด็จพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ในฝ่าย สมณศักดิ์ เป็นมหาสังฆปริณายกประธานแห่งพระสงฆ์ทั่วราชอาณาจักร ทรงถวายเศวตฉัตร ๕ ชั้น ตั้งพระราชพิธีสงฆ์ในพระอุโบสถวัดบวรนิเวศวิหาร มีเทียนชัยและพระสงฆ์สวดภาณวาร ตั้งแท่น

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระเทพโมลี (เอี่ยม)

สมเด็จพระวันรัตน์ (หับ)

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า
กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์

พระยาศรีสุนทรโวหาร (พีค)

สมเด็จพระสังฆราช (สา)

เศวตฉัตรในพระอุโบสถ ตั้งพระแท่นทรงที่ชาลากำแพงแก้ว โรงพิธีพราหมณ์ ตั้งริมคุนออก
กำแพงชั้นออกมา มีสวดมนต์ตั้งน้ำวางด้วยด้ายวันหนึ่ง พระสงฆ์ ๒๐ รูป รุ่งเช้าจุดเทียนชัย
สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ โปรดให้กรมหมื่นวชิรญาณวโรรสทรง
จุด พระสงฆ์เข้าพระราชพิธี ๓๐ รูป สวดมนต์ ๓ เวลา และสวดภาณวาร ๓ วัน ๓ ค่ำ เข้า
วันที่ ๒๗ พฤศจิกายน พุทธศักราช ๒๔๓๔ สร้างแล้วเสด็จขึ้นพระแท่นเศวตฉัตร มีประกาศ
กระแสพระบรมราชโองการทรงสถาปนาแล้วทรงรับพระสุพรรณบัฏ เครื่องยศ ดอกไม้ธูป

เทียน และต้นไม้เงิน ต้นไม้ทองของหลวง แล้วทรงถวายศีล เป็นเสร็จการรับมหาสมณุตมาภิ
เชก ต่อจากนั้นทรงธรรม ๔ กัณฑ์ อนุโลมตามพระบรมราชาภิเชก กัณฑ์ทศพิธราชธรรม
จรรยาเปลี่ยนเป็นไตรสิกขา แล้วทรงรับดอกไม้ธูปเทียนของพระสงฆ์ พระบรมวงศานุวงศ์และ
ข้าราชการ

การที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ทรงรับมหาสมณุตมาภิเชกครั้ง
นี้ ก็เพราะเจ้านายชั้นเดียวกันสิ้นพระชนม์แล้วทั้งนั้น ยังเหลือเจ้าผู้ใหญ่ที่เจริญพระชนม์อยู่ก็
เฉพาะพระองค์เพียงพระองค์เดียว จึงทรงรับอาราธนาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวคราวนี้

ทรงเป็นพระเถระต้นวงศ์แห่งคณะธรรมยุต

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ทรงเป็นพระองค์หนึ่งในจำนวนพระ
เถระ ๑๐ รูป ที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงยกย่องว่าเป็นพระเถระต้นวงศ์
แห่งคณะธรรมยุต ดังปรากฏในพระราชนิพนธ์ภาษาบาลีของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว ดังนี้

พระเถระธรรมยุตชั้นเดิม ๑๐ องค์ ในหนังสือสมาธิวิจารณ์ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์พระราชทานไปยังลังกาทวีป แต่ครั้งยังทรงผนวช ปรากฏพระ
เถระทั้ง ๑๐ ทรงพระราชนิพนธ์ไว้เป็นคาถา ดังนี้

ตสเสว ภูปตินทสส

ปิโย กนิฏฐภาตุโก

เถโร วชิรญาโณ จ

ปาโมกโข คณเชฏฐโก

เถโร พรหมสโร เจว	เถโร ธมฺมสิริวฺหโย
เถโร พุทธสิริ เจว	เถโร ปณฺญาอคฺคณามโก
เถโร ธมฺมรทฺธิโต จ	เถโร จ โสภิตวฺหโย
เถโร พุทธสณฺหาโม	เถโร ปุสฺสสาภิธานโก
เถโร สุวฑฺฒโน จาปิ	สพฺเพ สมานทนฺตกา

นามที่ปรากฏในพระราชนิพนธ์

๑. พระวชิรญาณเถระ คือ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

๒. พระพรหมसरเถระ คือ พระญาณรักขิต (สุข) วัดบรรมนิवास ต่อมาลาสิกขา ได้เป็น
พระธรรมการบดี

๓. พระธรรมสิริเถระ คือ พระเทพโมลี (เอี่ยม) วัดเครือวัลย์

๔. พระพุทธสิริเถระ คือ สมเด็จพระวันรัตน์ (ทับ) วัดโสมนัสวิหาร

๕. พระปัญญอรุณเถระ คือ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์

๖. พระธรรมรักขิตเถระ คือ พระครูปลัด (ทัต) วัดบวรนิเวศวิหาร ต่อมาลาสิกขา ได้เป็น
ที่พระศรีภูมิปรีชา

๗. พระโสภิตเถระ คือ พระศรีวิสุทธิวงศ์ (ฟัก) วัดบวรนิเวศวิหาร ต่อมาลาสิกขา ได้เป็น
ที่พระยาศรีสุนทรโวหาร

๘. พระพุทธิสันทเถระ คือ พระอมรโมลี วัดบุปผาราม

๙. พระปุสสเถระ คือ สมเด็จพระสังฆราช (สา) วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม

๑๐. พระสุวฑฺฒนเถระ คือ พระปลัด (เรือง) วัดบวรนิเวศวิหาร

ทรงครองวัดบวรนิเวศวิหาร

เมื่อทรงครองวัดบวรนิเวศวิหาร สืบต่อจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นับเป็นเจ้าอาวาสพระองค์ที่ ๒ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ได้ทรงรักษาธรรมเนียมต่าง ๆ ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงตั้งไว้เมื่อทรงครองวัดบวรนิเวศวิหารสืบต่อมา และได้ทรงตั้ง**ธรรมเนียมใหม่**ขึ้นอีกบางอย่าง คือ

๑. วันแรม ๕ ค่ำ เดือน ๘ ทรงนัดพระสงฆ์ไปนมัสการพระมหามณีรัตน์ปฏิมากร (พระแก้วมรกต) และทำวัตรสวดมนต์ในพิธีเข้าพรรษาที่พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เพื่อถวายเป็นพระราชกุศลแด่พระมหากษัตริย์ เพื่อเป็นสิริมงคลแก่บ้านเมือง ซึ่งได้เป็นประเพณีปฏิบัติสืบมาจนทุกวันนี้

๒. ถึงกำหนด ๓ ปี มีการไหว้ครูปายาย ทรงนัดพระสงฆ์ในวัดบวรนิเวศวิหารบำเพ็ญทานบริจาคประชุมทำวัตรสวดมนต์อุทิศส่วนกุศลแด่ท่านครูปายาย ผู้ยังไม่ล่วงคติแห่งสัตว์ผู้มีชาติเป็นธรรม

๓. เสด็จการรับกลิ่นของวัดทั้งหลายแล้ว ทรงนัดพระสงฆ์วัดบวรนิเวศวิหาร ไปนมัสการพระปฐมเจดีย์ อันเป็นเจดีย์สำคัญของไทย เพื่อเป็นการเจริญพุทธานุสติ เป็นเหตุให้มีธรรมเนียมนมัสการพระปฐมเจดีย์เป็นการประจำปีสืบมาจนทุกวันนี้

๔. ทรงครองวัดได้กึ่งหนึ่งหรือเต็มยุคที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงครองวัด ทรงบำเพ็ญพระกุศลฉลองยุคทุกคราวตลอดมา

๕. ในส่วนพระองค์เอง เมื่อจะทรงเป็นพระอุปัชฌายะประทานอุปสมบทแก่กุลบุตรคนแรกในทุกปี ทรงทำพิธีไหว้ครูปายายก่อน มีนมัสการพระสวดมนต์ และสวดองค์ของภิกษุผู้ควรเป็นอุปัชฌายะ

ทรงเป็นผู้ริเริ่มการสำคัญในทางพระศาสนา

นอกจากได้ตั้งธรรมเนียมบางอย่างขึ้นในการครองวัดบวรนิเวศวิหารแล้ว สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ยังได้ทรงริเริ่มการหลายอย่างที่เป็นการศึกษาในทางพระพุทธศาสนาขึ้นเป็นครั้งแรก ดังที่พระองค์ได้ทรงเล่าไว้ในพระประวัติตรัสเล่าชื่อว่า เกรปทาน ดังนี้

๑. ทรงเป็นผู้คิดวางรูปแบบในการทำจีวรที่เรียกว่า จีวรกรรม คือ การวัด การตัด การเย็บ การย้อม เป็นต้น ให้ถูกต้องตามพระพุทธานุญาต หรือตามพระวินัยบัญญัติ ดังที่ได้ใช้เป็นแบบอย่างอยู่ในคณะธรรมยุตสืบมา

๒. ทรงสอบค้นเรื่องประมาณของไตรจีวรตามที่ใช้อยู่ในประเทศต่าง ๆ จนทรงสันนิษฐานได้ว่าประมาณของไตรจีวรควรมีลักษณะอย่างไร มีสังฆาฏิ ๒ ชั้น เป็นต้น เป็นแบบอย่างที่ใช้กันอยู่ในคณะธรรมยุตสืบมาจนทุกวันนี้

๓. ทรงพิจารณาตรวจสอบเรื่องจีวรในพระบาลี หรือพระไตรปิฎก และอรรถกถา จนได้ความแน่ชัดว่าจีวรควรมีลักษณะอย่างไร เป็นที่ยอมรับของท่านผู้ในคณะธรรมยุตและใช้เป็นแบบอย่างสืบมา

๔. ทรงเป็นกำหนดรูปแบบ กฎนิตการวิธี ที่ใช้กันอยู่ในคณะธรรมยุต เริ่มแต่การซัก ตัด เย็บ ย้อม ไปจนถึงทำอัฐการกิจให้สำเร็จในวันนั้น

๕. ทรงเป็นผู้ริเริ่มการครองจีวรแบบมอญที่เรียกว่า ห่มคลุมอย่างธรรมยุต เข้าในพระราชพิธีเป็นรูปแรก เมื่อครั้งรัชกาลที่ ๓ เป็นตัวอย่างให้พระสงฆ์ธรรมยุตรูปอื่น ๆ ในครั้งนั้นทำตามสืบมาจนทุกวันนี้

เมื่อปลายรัชกาลที่ ๓ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าอยู่หัว ทรงแสดงพระราชวิตกเกี่ยวกับการครองจีวรแบบมอญของพระสงฆ์คณะธรรมยุต พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าอยู่หัว ขณะยังทรงผนวชอยู่ทรงทราบพระราชวิตกนั้น จึงโปรดให้พระสงฆ์ธรรมยุตเลิกครองจีวรแบบมอญกลับมาครองจีวรแบบไทยราชนตามเดิม จนสิ้นรัชกาลที่ ๓ ถึงรัชกาลที่ ๔ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ก็ทรงนำพระสงฆ์ธรรมยุตถวายฎีกาของพระราชทานพระบรมราชานุญาตกลับไปครองจีวรแบบมอญอีกครั้งหนึ่ง ตามที่เห็น เป็นการเอื้อต่อการรักษาพระธรรมวินัยได้ดีกว่าและได้เป็นแบบของพระสงฆ์ธรรมยุตสืบมาจนปัจจุบัน

๖. ได้ทรงพิจารณาตรวจสอบเรื่องประมาณบาตรตามพระพุทธานุญาตในวินัยว่าควรจะเป็นอย่างไร กระทั่งทรงได้ข้อยุติดังที่พระนิพนธ์อธิบายไว้ในเรื่องประมาณบาตรที่ถือเป็นแบบอย่างใช้กันอยู่ในคณะธรรมยุตสืบมา

๗. ทรงพิจารณาตรวจสอบเรื่องศีลानิมิต ที่ใช้เป็นนิมิตนั้นว่าควรมีขนาดเท่าไร

๘. ทรงพิจารณาตรวจสอบเรื่องกหาปณะ อันเป็นมาตราเงินของอินเดียโบราณว่าควรมีมีฐานและน้ำหนักเท่าไร เมื่อเทียบกับเงินบาทไทย ควรมีราคามากน้อยเท่าใด เพราะเรื่องนี้เกี่ยวข้องกับอทินนาทานสิกขาบทในพระวินัย พระมติของพระองค์ในเรื่องนี้ได้เป็นที่อ้างอิงกันในทางพระวินัยสืบมา

๙. ได้ทรงศึกษาตรวจสอบเรื่องสุคตประมาณเท่าใด และได้ทรงนิพนธ์ผลการศึกษาของพระองค์ในเรื่องนี้ไว้อย่างละเอียดเป็นภาษาบาลี ชื่อว่า "สุคตวิทถวิธาน วิธีกำหนดคืบพระสุคต" ซึ่งได้ใช้เป็นแบบอย่างในคณะธรรมยุตสืบมาจวบจนปัจจุบัน คณะสงฆ์ลังกาประทับใจในพระนิพนธ์เรื่องนี้เป็นอย่างมากถึงกับได้นำไปพิมพ์เผยแพร่ในลังกาเป็นครั้งแรก เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๗ พร้อมทั้งแปลเป็นภาษาลังกาด้วย ต่อแต่นั้นมาอีกราว ๓๒ ปี จึงได้มีการพิมพ์เพื่อเผยแพร่ในประเทศไทย เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๙ ในรัชกาลที่ ๗

๑๐. ได้ทรงศึกษาค้นคว้าเรื่อง ปกขคณนา คือการนับวันเดือนปีทางจันทรคติจนทรงรอบรู้
เชี่ยวชาญและได้ทรงทำตำราทางปกขคณนาไว้อย่างละเอียด พร้อมทั้งได้ทรงคำนวณปฏิทิน
แบบปกขคณนาไว้ถึง ๓๘๗ ปี ซึ่งได้ใช้เป็นแบบในคณะธรรมยุตสืบมา

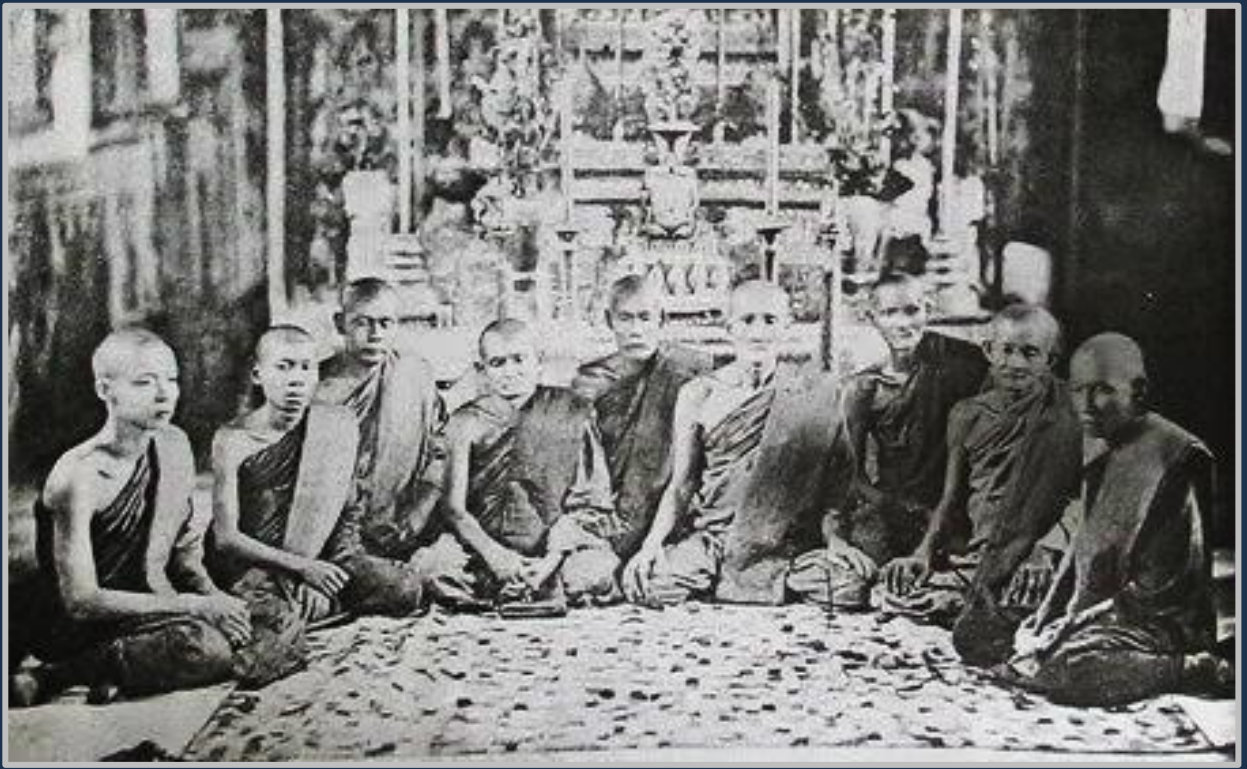
จึงกล่าวได้ว่า สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ทรงเป็นพระมหาเถระ
ที่ได้วางรากฐานด้านการพระศาสนาที่สำคัญ ๆ ให้แก่คณะธรรมยุตหลายประการ ซึ่งส่ง
เหล่านี้มิได้เป็นคุณประโยชน์เฉพาะแก่คณะธรรมยุตเท่านั้น แต่ได้อำนวยคุณประโยชน์แก่
พระสงฆ์ไทยทั่วไปอย่างกว้างขวาง จากผลงานของพระองค์ในด้านต่าง ๆ ดังที่กล่าวมา จึง
กล่าวได้ว่าทรงเป็นปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญพระองค์หนึ่งในยุครัตนโกสินทร์

ทรงเป็นพระราชาอุปถัมภ์และอุปฌาย์

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ทรงเป็นพระราชาอุปถัมภ์ใน
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ เมื่อครั้งทรงผนวชเป็นสามเณรเมื่อ
พ.ศ. ๒๔๐๙ และเมื่อครั้งทรงผนวชเป็นพระภิกษุ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๖ และทรงเป็นพระ
อุปฌาย์ของพระบรมวงศานุวงศ์ทรงผนวชเป็นสามเณรบ้าง เป็นพระภิกษุบ้าง อีกหลายสิบ
พระองค์

นอกจากพระบรมวงศานุวงศ์ของไทยแล้ว ยังทรงเป็นพระราชาอุปถัมภ์ของ
พระมหากษัตริย์กัมพูชาอีก ๒ พระองค์ คือ องค์สมเด็จพระนโรดม และองค์สมเด็จพระนเรศวรมหาราช
คณัย หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า องค์สมเด็จพระศรีสวสติ ซึ่งเป็นพระเจ้ากรุงกัมพูชาตามลำดับ

ภาพถ่าย ณ พระพุทธรัตนสถานมณฑลรัตนาราม ในพระบรมมหาราชวัง จากซ้ายไปขวา

๑. พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ เมื่อครั้งทรงผนวช

๒. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอรุณนิภาคุณากร วัดราชบพิธ

๓. พระสุคุณคณาภรณ์ (น้อม) วัดเครือวัลย์

๔. สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ พระราชอุปัชยาจารย์

๕. พระจันทร์โคจรคุณ (ยิม จันทรังสี) วัดมกุฏกษัตริยาราม

๖. พระพิมลธรรม(สมเด็จพระวันรัต ทับ พุทธสิริ) วัดโสมนัสวิหาร

๗. พระอริยมุนี (พระพรหมมุนี เหมือน สุมิตโต) วัดบรมนิवास

๘. พระพรหมมุนี (สมเด็จพระพุฒาจารย์ ศรี) วัดปทุมคงคา

๙. พระสาสนโสภณ (สมเด็จพระสังฆราชสา ปุสสเทโว) วัดราชประดิษฐ์

พระราชกรรมาอาจารย์

พระบรมวงศานุวงศ์ที่ทรงผนวช
โดยสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์

รายนามพระบรมวงศานุวงศ์ที่ทรงผนวช โดยสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ดังนี้

พุทธศักราช ไม่ปรากฏ

สมเด็จพระราชวังบวรวิไชยชาญ ทรงผนวชเป็นพระภิกษุ

พุทธศักราช ๒๔๑๐

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากฤษดาภินิหาร กรมพระนเรศวรฤทธิ์ ทรงผนวชเป็น
สามเณร

พุทธศักราช ๒๔๑๑

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอัครนางคฤกุล กรมหลวงพิชิตปรีชากร
พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเกษมสันต์โสภาคย์ กรมหลวงพรหมวรานุรักษ์
(และอีก ๔ พระองค์ ไม่ปรากฏพระนาม)

พุทธศักราช ๒๔๑๒

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจาดุรนรัศมีฯ กรมพระจักรพรรดิพงศ์ ทรงผนวชเป็น
สามเณร

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอุณากรรณอนันตรไชย ทรงผนวชเป็นสามเณร

พุทธศักราช ๒๔๑๓

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเกษมศรีศุภโยค กรมหมื่นทิวาทรงสวัสดิ์ ทรงผนวชเป็นสามเณร

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าศรีสิทธิธัชไชย กรมขุนสิริรัชสังกาศ ทรงผนวชเป็นสามเณร

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าทองแถมถวัลย์วงศ์ กรมหลวงสรรพสาตรศุภกิจ ทรงผนวชเป็นสามเณร

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าชุมพลสมโภช กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ ทรงผนวชเป็นสามเณร

พุทธศักราช ๒๔๑๔

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากาพย์กนกรัตน์ ทรงผนวชเป็นสามเณร

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเทวัญอุไทยวงศ์ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ ทรงผนวชเป็นสามเณร

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส*

เจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร ลำดับที่ ๓ พ.ศ. ๒๔๓๕ – ๒๔๖๔

พุทธศักราช ๒๔๑๖

(ปีที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงผนวชเป็นพระภิกษุ)

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส (พระเจ้านุชนาคมาโนช) ทรง
ผนวชเป็นสามเณร

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสวัสดิประวัติ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ ทรงผนวชเป็น
สามเณร

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจันทาทจตุธาร กรมหมื่นวิจิตรวรณปรี ทรงผนวช
เป็นสามเณร

*ทรงพระราชนิพนธ์ “ตำนานวัดบวรนิเวศวิหาร” ระหว่างปีพ.ศ. ๒๔๖๒-๒๔๖๔ และได้จัดพิมพ์เป็น
ของพระราชทานในงานถวายพระเพลิงพระศพสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส
พ.ศ. ๒๔๖๕ อ่านได้ที่ https://archive.org/details/unset0000unse_d9x7/mode/2up

พุทธศักราช ๒๔๑๗

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากฤษดาภินิหาร กรมพระนเรศวรฤทธิ์ ทรงผนวชเป็น
พระภิกษุ

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าไชยานุชิต กรมหมื่นพงศาติศรมหิป ทรงผนวชเป็น
สามเณร

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวรวรณาร กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ทรงผนวช
เป็นสามเณร

พุทธศักราช ๒๔๑๘

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าคัคณางคยุคล กรมหลวงพิชิตปรีชากร ทรงผนวชเป็น
พระภิกษุ

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสุขสวัสดิ์ กรมหลวงอดิศรอุดมเดช ทรงผนวชเป็น
พระภิกษุ

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าทวิถวัลย์ลาภ กรมหมื่นภูธเรศธำรงศักดิ์ ทรงผนวชเป็น
พระภิกษุแต่เสด็จอยู่วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าทองกองก้อนใหญ่ กรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม ทรง
ผนวชเป็นพระภิกษุแต่เสด็จอยู่วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าดิศวรกุมาร กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรง
ผนวชเป็นสามเณร

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าศรีเสาวภาคย์ ทรงผนวชเป็นสามเณร

พุทธศักราช ๒๔๑๙

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเกษมสันต์โสภาคย์ กรมหลวงพรหมวรานุรักษ์ ทรง
ผนวชเป็นพระภิกษุ

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากมลาสเลอสรרך กรมหมื่นราชศักดิ์สโมสร ทรงผนวช
เป็นพระภิกษุ

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าโสมบัณฑิต กรมขุนพิทยลาภพฤฒิธาดา ทรงผนวชเป็น
สามเณรแต่เสด็จอยู่วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจิตรเจริญ กรมพระยานริศรานุวัตติวงศ์ ทรงผนวช
เป็นสามเณร

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวัฒนานวงศ์ กรมขุนมรุพงศ์สิริพัฒน์ ทรงผนวชเป็น
สามเณร แต่เสด็จอยู่วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม

พุทธศักราช ๒๔๒๐

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเกษมศรีสุโยค กรมหมื่นทิวากรวงศ์ประวัติ ทรงผนวช
เป็นพระภิกษุ

พุทธศักราช ๒๔๒๘

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากิตติยากรวรลักษณ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ ทรงผนวช
เป็นสามเณร

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ ทรงผนวช
เป็นสามเณร

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ สยามมกุฎราชกุมาร

พระราชโอรสพระองค์ใหญ่ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชสมภพ
แต่สมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า

พุทธศักราช ๒๔๒๘

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าประวิตรวดีโนดม กรมหลวงปราจิณกิติบดี ทรงผนวช
เป็นสามเณร

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าประวิตรเวช กรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช ทรงผนวช
เป็นสามเณร

พุทธศักราช ๒๔๓๒

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ กรมพระสวัสดิวัดนวิศิษฎ์ ทรงผนวชเป็น
พระภิกษุ ประทับอยู่วัดบวรนิเวศวิหาร ๔ วัน แล้วเสด็จไปอยู่วัดราชาธิวาส

พุทธศักราช ๒๔๓๔

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ สยามมกุฎราชกุมาร ทรงผนวชเป็น
สามเณร

การสังคายนาละพิมพ์พระไตรปิฎกในสมัยรัชกาลที่ ๕

พระไตรปิฎก ฉบับพิมพ์ในรัชกาลที่ ๕

ข้อความด้านในของปกหน้าพระไตรปิฎก ฉบับพิมพ์ในรัชกาลที่ ๕

พุทธศักราช ๒๔๓๑ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดให้ทำ
สังคายนาพระไตรปิฎก โดยทรงพระราชดำริว่า คัมภีร์พระไตรปิฎก ซึ่งแต่เดิมมาได้คัดลอกต่อ
ๆ กันมาโดยการจารลงในใบลานด้วยอักษรขอมนั้น กว่าจะได้แต่ละคัมภีร์ก็ช้านานเป็นให้
คัมภีร์ของพระพุทธศาสนาไม่ค่อยแพร่หลายและไม่พอใช้ในการศึกษาเล่าเรียน ทั้งไม่สะดวกใน
การเก็บรักษา อีกทั้งภาษาขอมที่ใช้จาริกนั้นก็มีผู้อ่านกันได้น้อยลงทุกที ฉะนั้น หากได้มีการ
ตรวจชำระพระไตรปิฎกให้ครบถ้วนบริบูรณ์ แล้วพิมพ์ขึ้นเป็นเล่มหนังสือด้วยอักษรไทยก็จะ
เป็นการทำให้พระคัมภีร์แพร่หลาย และสะดวกในการศึกษาเล่าเรียนมากยิ่งขึ้น

ครั้นวันเสาร์ เดือน ๓ แรม ๑ ค่ำ ปีชวดสัมฤทธิ์ศก จุลศักราช ๑๒๕๐ ตรงกับพุทธศักราช
๒๔๓๑ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงเชิญเสด็จพระบรมวงศานุวงศ์ที่ทรง
ผนวชและดำรงสมณศักดิ์ มีสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ขณะทรง
ดำรงพระยศเป็นกรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์เป็นประธานในการตรวจชำระพระไตรปิฎก
และทรงอาราธนาพระราชาคณะผู้ใหญ่ พร้อมทั้งพระสงฆ์เปรียญทั้งในกรุงและหัวเมือง
ประชุมพร้อมกันในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ประกาศพระบรมราชโองการ
อาราธนาพระสงฆ์ให้ตรวจชำระพระไตรปิฎก นับเป็นการเริ่มทำสังคายนา การทำสังคายนา
พระไตรปิฎกในครั้งนี้เสร็จสมบูรณ์ในปีพุทธศักราช ๒๔๓๖ ในวโรกาสที่พระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงครองสิริราชสมบัติครบ ๒๕ ปี

พระอภัยมณี

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ทรงเป็นปราชญ์ทางภาษาบาลีที่สำคัญพระองค์หนึ่งในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ผลงานด้านภาษาบาลีที่สำคัญของพระองค์คือพระนิพนธ์เรื่อง สุกตวิทัตถิวิธาน ทรงนิพนธ์เมื่อพุทธศักราช ๒๓๘๘ เมื่อพระชนมายุ ๓๖ ปี ในช่วงปลายรัชกาลที่ ๓ พระนิพนธ์เรื่องนี้ทรงวิเคราะห์และอธิบายเรื่องคัมภีร์พระสุคต เหตุให้ทรงนิพนธ์เรื่องนี้ทรงเล่าไว้ว่า ครั้งหนึ่งมีพระสงฆ์ลังกาผู้มุ่งแสวงหาความรู้ถูกต้องเดินทางเข้ามาประเทศไทย และได้เที่ยวสนทนาสอบถามเรื่องสุคตประมาณกับพระเถรานุเถระต่าง ๆ แต่ไม่ได้รับคำวิชันเป็นที่พอใจ ครั้งพระสงฆ์ลังกาเหล่านั้นได้มาสนทนาสอบถามเรื่องนี้กับพระองค์ จึงได้ชี้แจงสุคตประมาณให้ฟังอย่างละเอียด เป็นที่พอใจพระสงฆ์ลังกาคนนั้น จากนั้นจึงได้นำพระนิพนธ์เรื่องสุคตวิทัตถิวิธานนี้ขึ้นเปรียบเสมือนเป็นบันทึกช่วยจำ และคงด้วยเหตุนี้ พระสงฆ์ลังกาจึงได้นำพระนิพนธ์เรื่องนี้ไปเผยแพร่ในลังกาและได้รับการตีพิมพ์ครั้งแรกในประเทศลังกาในช่วงต้นรัชกาลที่ ๕ สำหรับประเทศไทยนั้น เพิ่งจะมารู้จักพระนิพนธ์เรื่องนี้เมื่อต้นรัชกาลที่ ๗ และพิมพ์เผยแพร่ครั้งแรกเมื่อพุทธศักราช ๒๔๖๙

นอกจากพระนิพนธ์เรื่องนี้แล้ว พระองค์ยังทรงนิพนธ์เรื่องอื่น ๆ เป็นภาษาบาลีไว้อีกหลายเรื่อง ส่วนพระนิพนธ์ในภาษาไทยก็ทรงนิพนธ์ไว้จำนวนมากเช่นกัน ทั้งคติโลกและคติธรรมเท่าที่รวบรวมได้มี ๕๔ เรื่อง ดังนี้

๑. ด้านภาษาบาลี

๑.๑ บาลีสารกถรรมเทศนา (ขอม)

๑.๒ สุกตวิทัตถิวิธาน (วิธีกำหนดคืบพระสุคต)

๑.๓ คาทาชื่อพระเถรานุเถระที่อุปสมบทวัดบวรนิเวศวิหาร

๑.๔ มัชฌมกัณททานคาทา ในงานฉลองยุค (ขอม ๒ ฉบับ)

๑.๕ คาทาเทวดาในดวงและดวงชะตา

๑.๖ คาทาสวดปตติทาน ในงานฉลองยุค (ขอม)

๑.๗ คาทาสวดประกาศเทวดา ในงานฉลองยุค (ขอม) พร้อมคำแปลเป็นคำโคลง

๑.๘ มัชฌารินิธิ (ตำราแมว)

๒. พระธรรมเทศนา

๒.๑ จตุราริยสัจจกถา

๒.๒ กรรมวิภาคกถา

๒.๓ ฐุดงคกถา

๒.๔ พรหมจริยกถา

๒.๕ สุกตประมาณ

๒.๖ คำประกาศอุโบสถ

๒.๗ คำประกาศเทวดา ในงานฉลองยุค

๒.๘ เรื่องก่อพระทรายและพระเจดีย์ทราย

๓. ศาสนคดี

๓.๑ เรื่องบาตรและกุมพะ

๓.๒ เรื่องประมาณบาตร (สั้น)

๓.๓ เรื่องประมาณบาตร (ยาว)

(รวมอยู่ในจดหมายเหตุพงศาวดาร)

๓.๔ สมุดมัจฉิมบุรุษทุกวันนี้

๔. ตำรา

๔.๑ ปีกขคณนา เล่ม ๑-๒ (จุลศักราช ๑๐๙๗-๑๔๘๔)

๔.๒ ตำราอสีติธาตु พฤติ ปรัก

๔.๓ ตำราโครง

๔.๔ อัตรากลึงศก

๕. พงศาวดาร พระราชประวัติ

๕.๑ เรื่องพระปฐมเจดีย์

๕.๒ ลิลิตพงศาวดารเหนือ

๕.๓ ตัวอย่างแปลศิลาจารึก (ขอมไทย)

๕.๔ จดหมายเหตุสุริย์เกาะจาร

๕.๕ จาฤกหลักศิลาสุโขทัย ที่ ๑

๕.๖ จดหมายเหตุพงศาวดาร

๕.๗ เณลิมพระเกียรติพระเจ้าแผ่นดินสวรรคต

๕.๘ พระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยความย่อ

๕.๙ พระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยความพิศดาร

๕.๑๐ การสวรรคตของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

๕.๑๑ เทศนาพระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

๕.๑๒ จดหมายเหตุพระเจ้าแผ่นดินกรุงรัตนโกสินทร์

๕.๑๓ เกราปทาน (พระประวัติทรงเล่า)

๕.๑๔ ศิลาจารึกเมืองพิษณุโลก

๖. ธรรมชาติวิทยา

๖.๑ จดหมายเหตุบัญชีน้ำฝน (ยังพิมพ์ไม่เสร็จ)

๖.๒ เรื่องดาวหาง

๖.๓ บัญชีดาวหาง

๗. คำโคลง

๗.๑ โครงพระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

๗.๒ กลอนกาพย์ เรื่องเสด็จไปเมืองนครศรีธรรมราช

๗.๓ กลอนสวดเรื่องเมืองนครศรีธรรมราช

๗.๔ โครงคำประกาศในงานฉลองยุค

๗.๕ โครงดอกไม้บาน

๗.๖ โครงบัญชีสิ่งของถวายพระในงานฉลองยุค

๗.๗ โครงเรื่องผีอุปัชฌาย์

๗.๘ โครงเรื่องดาวตก

๗.๙ โครงตำราฝน

๗.๑๐ โครงบัญชีน้ำฝน

๗.๑๑ โครงตำราขอฝน

๘. ตำรายก

๘.๑ ตำรายาอายุวัฒนะ

๘.๒ ตำรายาพิเศษ

★ ด้านกวีนิพนธ์

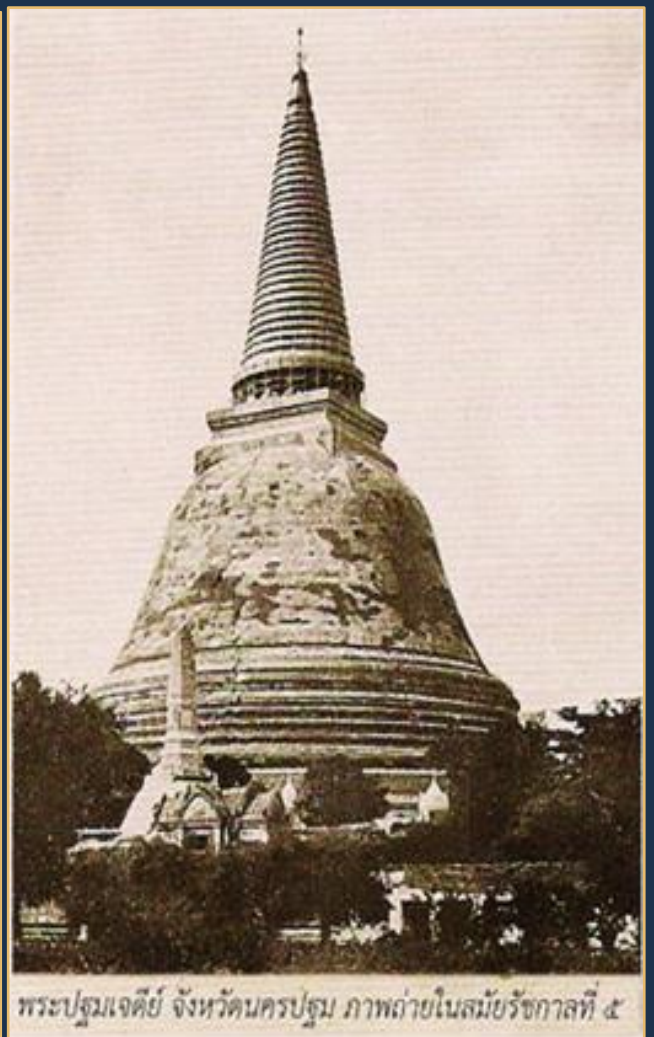
สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ กล่าวได้ว่าทรงเป็นกวีที่สำคัญพระองค์หนึ่งในยุคกรุงรัตนโกสินทร์ แต่พระเกียรติคุณในด้านนี้ของพระองค์ไม่ค่อยได้มีการพิมพ์เผยแพร่อย่างกว้างขวาง หากได้ศึกษาผลงานทางวรรณกรรมของพระองค์ที่มีอยู่จำนวนมาก ก็จะเห็นได้ว่าพระนิพนธ์ภาษาไทยของพระองค์เป็นร้อยกรองประเภทต่าง ๆ เกือบจะทั้งหมด ยกเว้นพระนิพนธ์พระธรรมเทศนาและศาสนคดีบางเรื่องเท่านั้น ดูเหมือนว่าจะทรงชำนาญทางร้อยกรองมากกว่าร้อยแก้วด้วยซ้ำไป เรื่องต่าง ๆ ที่ทรงนิพนธ์เป็นร้อยกรอง เช่น ลิลีขพงสาวดารเหนือ โคลงเรื่องพระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กลอนสวดเรื่องเมืองนครศรีธรรมราช โคลงตำรายา โคลงตำราน้ำฝน เป็นต้น แม้เรื่องเล็ก ๆ น้อย ๆ ที่ทรงจดหมายเหตุไว้ก็ทรงพระนิพนธ์ไว้เป็นโคลงบ้าง เป็นกลอนบ้าง เกือบจะทั้งสิ้น

★ ด้านสถาปัตยกรรม

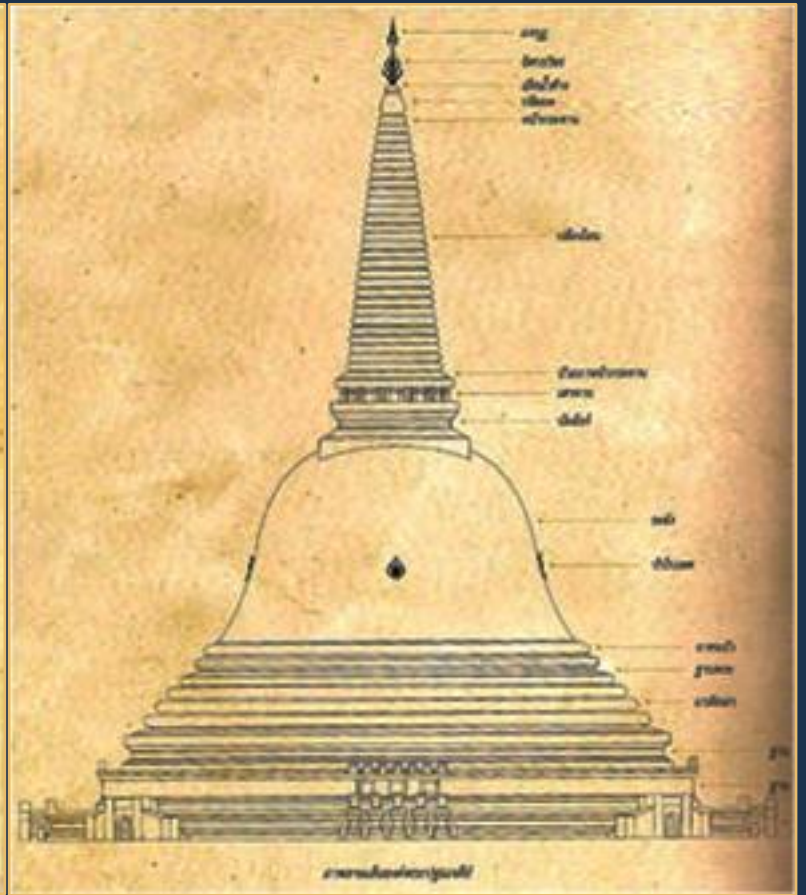
พุทธศักราช ๒๓๙๖ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริที่จะปฏิสังขรณ์ พระปฐมเจดีย์ ซึ่งแต่เดิมเป็นพระเจดีย์ขนาดเล็ก ให้เป็นพระมหาเจดีย์สำหรับสักการบูชา ของปวงชนสืบไป จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระยาบรมมหาพระยวงค์ (ดิศ บุนนาค) เป็นแม่กองจัดการปฏิสังขรณ์ เมื่อสมเด็จพระยามหาประยวงค์ (ดิศ บุนนาค) ดำเนินการไปได้ ๗ ปีเศษ ก่อพระเจดีย์ขึ้นไปได้ ๑๗ วา ๒ ศอก ครั้นวันที่ ๔ กรกฎาคม พุทธศักราช ๒๔๐๓ เนื่องจากฝนตกหนักทั้งกลางวันกลางคืน ทำให้อิฐที่ก่อองค์พระเจดีย์ทรุด ต้กลงมาโดยรอบ เพราะไม่มีฐานทักษิณ จึงรับน้ำหนักไม่ไหว

ภาพเขียนพระบรมเจดีย์ที่ ๒ แสดงให้เห็นพระปฐมเจดีย์องค์เดิมที่อยู่มาก่อน

พระปฐมเจดีย์ จังหวัดนครปฐม ภาพถ่ายในสมัยรัชกาลที่ ๕

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ขณะยังทรงดำรงพระอิสริยยศเป็นกรมหมื่นบวรวัชรังษีสุริยพันธุ์ ร่วมกับกรมขุนราชสีหวิกรม ออกแบบพระปฐุมเจดีย์ถวายเป็นแบบพระเจดีย์ที่ทรงออกแบบถวายนี้ เป็นพระเจดีย์แบบลังกา ตั้งอยู่บนพื้นฐานที่ถมสูงขึ้นไป ๔ วา ๒ ศอก จากพื้นฐานถึงทักษิณชั้นที่ ๑ สูง ๖ ศอกคืบ ๒ นิ้ว จากทักษิณชั้นที่ ๑ ขึ้นไปถึงฐานบัวคว่ำ สูง ๘ ศอกคืบ จากทักษิณชั้นที่ ๒ ขึ้นไปถึงปากระฆัง ปล้องไฉน ๒๗ ปล้อง สูง ๑๕ วา ๒ ศอกคืบ ๕ นิ้ว บังลังก์บัวแวง สูง ๓ วาคืบ ๖ นิ้ว ฐานทองเหลือง สูง ๒ ศอกคืบ ๒ นิ้ว ยอดนพศูลขึ้นไปตลอดยอดมงกุฎ สูง ๓ วา ๑ นิ้ว รวมตั้งแต่ฐานพื้นดินตลอดยอดมงกุฎ ๓ เส้น ๑ คืบ ๖ นิ้ว รอบฐาน ๑๐๕ เส้น ๑๖ วา ๓ ศอก

พระปฐมเจดีย์ จังหวัดนครปฐม ในปัจจุบัน

เมื่อออกแบบพระเจดีย์เสร็จเรียบร้อยแล้ว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดให้สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ และเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ขำ บุนนาค) เป็นผู้ดูแลในการบูรณะพระปฐมเจดีย์ขึ้นใหม่ จนสำเร็จเสร็จสิ้นเป็นพระมหาเจดีย์ที่ใหญ่ที่สุดในประเทศไทยดังที่ปรากฏให้เห็นในปัจจุบันนี้

★ ด้านโบราณคดี

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อครั้งทรงผนวชอยู่ ได้เสด็จธุดงค์ไปยังหัวเมืองต่างๆ และทรงพบศิลาจารึกสุโขทัยหลักที่ ๑ พระองค์ได้ทรงพยายามศึกษาจนสามารถอ่านข้อความในหลักศิลาจารึกได้ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ซึ่งทรงเป็นศิษย์ผู้ใกล้ชิดพระองค์หนึ่ง ได้ทรงดำเนินรอยตาม เป็นเหตุให้ทรงเป็นผู้เชี่ยวชาญในทางโบราณคดีพระองค์หนึ่งของประเทศไทย และได้ทรงอ่านศิลาจารึกสุโขทัยหลักที่ ๔ ที่เป็นอักษรขอมเป็นพระองค์แรก

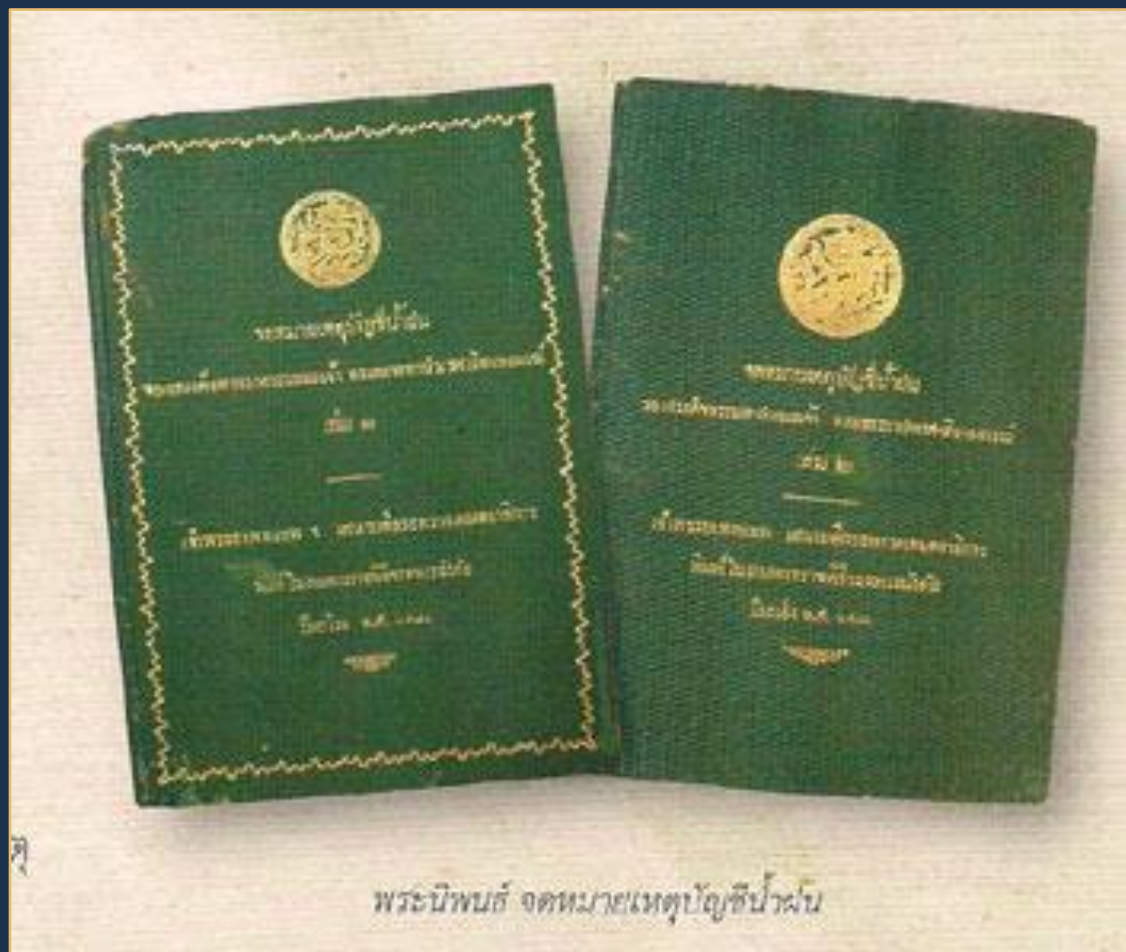

★ ด้านวิทยาศาสตร์

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ทรงบันทึกจำนวนฝนตกเป็นรายวัน ติดต่อกันเป็นเวลาถึง ๔๕ ปี เริ่มตั้งแต่พุทธศักราช ๒๓๘๙ จนถึงปีพุทธศักราช ๒๔๓๓ เพื่อเป็นการเก็บสถิติน้ำฝนในประเทศไทย ทรงเรียกบันทึกของพระองค์ว่า "จดหมายเหตุบัญชีน้ำฝน" และในจดหมายเหตุนี้ ยังได้ทรงบันทึกเหตุการณ์บ้านเมืองที่สำคัญ ๆ ไว้ด้วย นับเป็นจดหมายเหตุทางประวัติศาสตร์ที่มีคุณค่ามากเรื่องหนึ่ง

จากพระนิพนธ์เรื่องจดหมายเหตุบัญชีน้ำฝนและเครื่องวัดน้ำฝนของพระองค์ ย่อมแสดงให้เห็นถึงความเป็นนักวิทยาศาสตร์ของพระองค์ได้เป็นอย่างดี และความเป็นวิทยาศาสตร์ของพระองค์นั้น มิได้ทรงนำมาใช้เฉพาะกับธรรมชาติหรือเรื่องทางโลกเท่านั้น แม้ในการศึกษา

พระพุทธศาสนา พระองค์ก็ทรงใช้ความเป็นนักวิทยาศาสตร์พิสูจน์ตรวจสอบอย่างถี่ถ้วน
ชัดเจนก่อนที่จะทรงเชื่อหรือลงสันนิษฐานว่าอะไรเป็นอย่างไร ไม่ทรงเชื่อหรือตัดสินอะไรง่าย
ๆ ดังจะเห็นได้จากเรื่องสุคตประมาณ ประมาณบาตร เป็นต้น ที่ทรงพระวินิจฉัยไว้เป็น
ตัวอย่าง นับว่าพระองค์ทรงเป็นคนรุ่นเก่าที่มีแนวพระดำริล้ำยุคสมัยพระองค์หนึ่ง

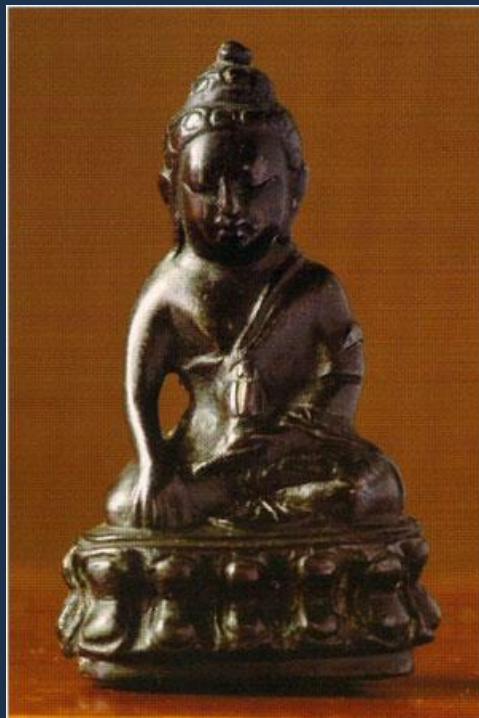

จอห์นเวย์
 ชินโซอิชิ
 เบลาร์รอส
 วอลเลซชัททลันด์
 คาลาห์
 มุฮัมหมัด
 อดัมไมนาเร
 คิมมูน(เบ็นชาน)
 วอชิงตัน
 บรูโน
 เกออร์ค
 ยากูฟ(อัลฟา)
 จอห์นเวย์
 ทอมมัส
 อลิวฮาด
 ซาอุมวีนกม
 อิลบาร
 มัสกร
 ซอซงวาร์(อูเลอ)
 ฮาบา(อูเลอ)
 จอห์นเวย์
 คาลาห์
 คิลลอป
 อานามยาทา

[illegible]

ทรงให้กำเนิดพระกริ่งในประเทศไทย

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ได้ทรงพระดำริสร้างพระกริ่งขึ้นเป็นครั้งแรก เรียกว่า "พระกริ่งปวเรศ" เพื่อประทานแก่พระบรมวงศานุวงศ์ หรือผู้ที่เห็นสมควรเท่านั้น และนับการให้กำเนิดพระกริ่งขึ้นเป็นครั้งแรกในประเทศไทย และได้เป็นแบบอย่างในการสร้างพระกริ่งในเวลาต่อมาจนกระทั่งทุกวันนี้

(ด้านหน้า)
พระกริ่งปวเรศ
ของ
สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์

(ด้านหลัง)
พระกริ่งปวเรศ
ของ
สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ได้ทรงสร้างพระกริ่งและหม้อน้ำมนต์พระกริ่งนั้นเรียกกว่า "พระกริ่งปวเรศ" ทรงสร้างเมื่อไร มีจำนวนเท่าไร ไม่พบหลักฐาน

สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ได้เคยรับสั่งเล่าว่า รวมใจความเท่าที่มีผู้กำหนดได้ว่า พระกริ่งนั้นทรงสร้างขึ้นเอง เพื่อถวายเจ้านาย มีจำนวนไม่เกิน ๓๐ องค์ แต่หลวงชำนาญเลข (หุ่่น) สมุห์บัญชีในกรมของพระองค์ (ซึ่งเป็นไวยาวัจกร ในสมัยที่ทรงครองวัด และสืบต่อมาถึงสมัยสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงครองวัดในเบื้องต้น) ได้ขอประทานอนุญาตนำแบบพิมพ์ไปสร้าง ได้นำไปสร้างขึ้นอีกเท่าไรไม่ทราบ

การบูรณปฏิสังขรณ์วัดบวรนิเวศวิหาร

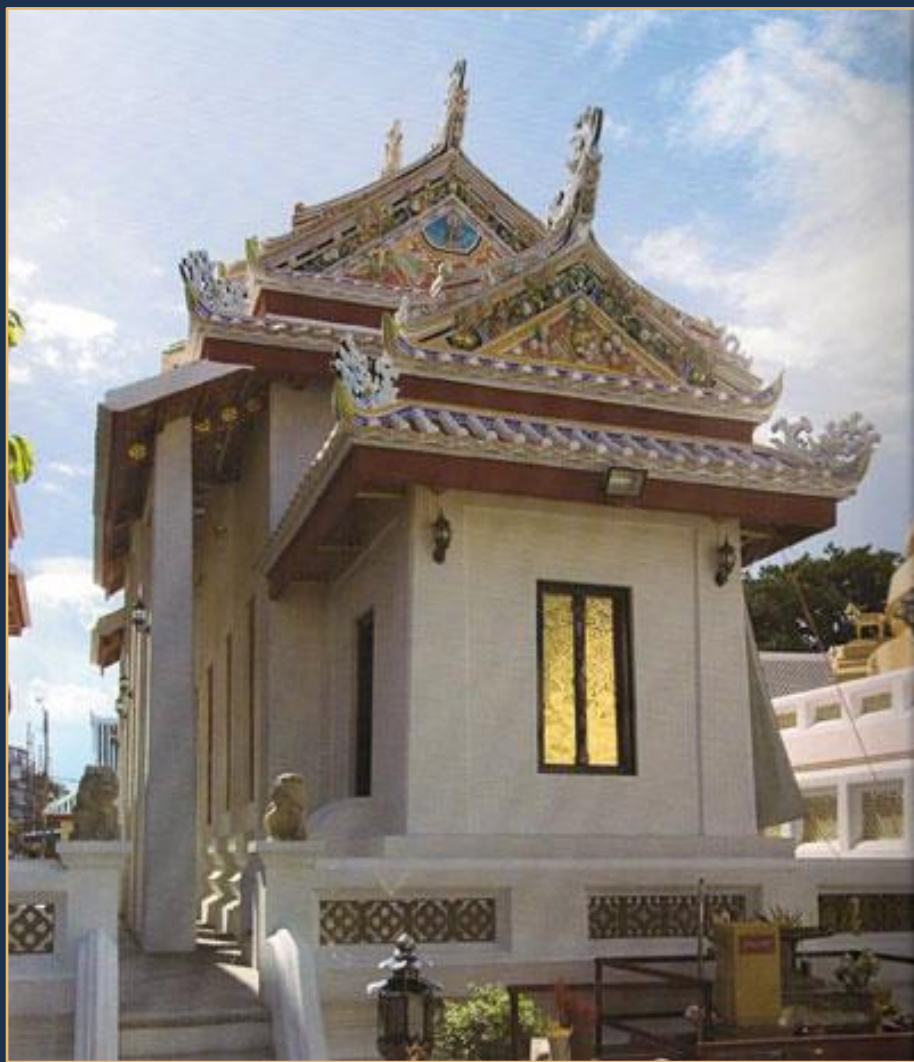

ในสมัยที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ทรงครองวัดบวรนิเวศวิหาร ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงบูรณะพระอุโบสถ คือ มุงกระเบื้องเคลือบเป็นหลังคาลูกฟูก ประดับลายหน้าบันแห่งสามมุข และมุขลดด้านหน้าเป็นลายด้วยกระเบื้องเคลือบ ตรงกลางเป็นตราพิชัยมงกุฎและพระขรรค์รองพานสองชั้น ภายใน

เขียนผนังมุขหน้าใหม่ เหนือประตูหน้าต่างเขียนภาพเกี่ยวกับขนบธรรมเนียมไทยและประเพณีสำคัญทางพระพุทธศาสนา เสาในพระอุโบสถระบายสีพื้นเสาเป็นต่างสีแสดงปริศนาธรรม เรียกว่าฉฬภักชาติ แสดงถึงจิตใจของบุคคล ๖ ประเภท ตั้งแต่ดำเนินจนถึงชาวสะอาตซึ่งหมายถึงใจบริสุทธิ์

พุทธศักราช ๒๔๐๙ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริโปรดให้บูรณะแก้ไขพระเจดีย์วัดบวรนิเวศวิหารที่ทรุดและยอดเอียง ให้รื้อและแก้ไขให้ตั้งตรง และให้หล่อรูปสิงห์ ช้าง ม้า และนกอินทรี ด้วยทองสัมฤทธิ์ ตั้งบนหลังซุ้มพระเจดีย์ ให้กลมกลองระหว่าง

พระเจดีย์กับคณะลังกา รื้อคณะนั้นสร้างพระวิหารหลังหนึ่ง ๕ ห้อง มีเฉลียงรอบนอกแบ่งเป็น ๒ ตอน ด้านตะวันออก ๓ ห้อง ประดิษฐานพระศาสดา ด้านตะวันตก ๒ ห้อง ประดิษฐานพระพุทธไสยา ในระหว่างพระเจดีย์และพระวิหารพระศาสดา ทรงสร้างพระวิหารน้อยขึ้นอีกหลังหนึ่ง ๓ ห้อง มีเก๋งโถงสองข้าง เรียกว่าวิหารเก๋ง สำหรับเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปฉลองพระองค์อดีตเจ้าอาวาส

วิหารเก๋งที่ประดิษฐานพระพุทธรูปฉลองพระองค์ของอดีตเจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร

พระอวสานกาล

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ทรงเป็นที่เคารพนับถือของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ตลอดถึงพระบรมวงศานุวงศ์เป็นอันมาก ทรงเป็นที่ปรึกษาในกิจการบ้านเมืองที่สำคัญ ๆ ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังจะเห็นได้จากความในราชหัตถเลขาที่กราบทูลสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์บางตอนว่า

"ทุกวันนี้ หม่อมฉันเหมือนตัวคนเดียวได้อาศัยอยู่แต่สมเด็จพระกับเสด็จเป็นที่พึ่งที่ปรึกษา เป็นพระบรมวงศ์ผู้ใหญ่ ขอให้ทรงพิเคราะห์การให้ละเอียดด้วย...."

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ขณะเมื่อทรงรับถวายมหาสมณุตมาภิเษกนั้น ทรงเจริญพระชนมายุถึง ๘๒ พรรษาแล้ว ทรงพระประชวรต่อกระเจกจนในที่สุดพระเนตรมืด ครึ่งพุทธศักราช ๒๔๓๕ ทรงล้ม พระอัฐิพระกรซ้ายคลาดจากกัน และทรงใช้พระกรข้างนั้นไม่ได้อีก

ต่อมาเมื่อวันที่ ๑๓ กันยายน พุทธศักราช ๒๔๓๕ ทรงพระประชวรด้วยพระโรคชรา ไม่ไปพระบัณฑุกนกและให้ทรงหนาวเนื่องๆ หมื่นคุณแพทยพิทยากรรม ถวายพระโอสถแก้หนาว พระอาการค่อยดีขึ้น และถวายยาปัด แก้ก็หาได้ไปพระบัณฑุกนไม่

วันที่ ๑๗ กันยายน พุทธศักราช ๒๔๓๕ ทรงพระอาเจียร เสวยพระกระยาหารไม่ค่อยได้ และบรรทมพระค้อยหลับ

วันที่ ๑๘ กันยายน พุทธศักราช ๒๔๓๕ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมประชวร ทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานหมอลวง หมอยา คือพระยาอมรศาสตร์ประสิทธิศิลป์ หลวงโรคนิทาน หลวงราโชวาท หมื่นสรรพชาติวาโย หมื่นพิทักษ์ภูษาบาลหมอนวด

วันที่ ๒๑ กันยายน พุทธศักราช ๒๔๓๕ มีพระอาการร้อนและเสียด แพทย์ได้ถวายพระโอสถ และถวายอยู่จนกระทั่งเป็นคราว ๆ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมประชวรอีกครั้งหนึ่ง ในวันนี้ เป็นวันอุโบสถ พระองค์ทรงมีพระประสงค์จะเสด็จไปทำอุโบสถที่พระอุโบสถ เพราะตั้งแต่ทรงผนวชมาได้ทรงทำอุโบสถมาทุกครั้งไม่เคยขาดเลย แม้ประชวรจะทรงพระดำเนินไปไม่ได้ ก็โปรดให้เชิญเสด็จไป แม้ในคราวนี้ก็โปรดให้เชิญเสด็จไปเหมือนเช่นนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเกรงว่า ถ้าเสด็จไปพระโรคจะกำเริบมากขึ้น จึงทรงพระราชอุทิศที่บริเวณในพระตำหนักนั้น เป็นวิสุงคามสีมา เพื่อพระสงฆ์จะได้ประชุมทำอุโบสถในที่นั้น ให้เป็นการสมพระประสงค์ของพระองค์ท่าน และไม่ต้องเชิญเสด็จไปถึงพระอุโบสถ หลังจากนั้นเป็นต้นมา พระองค์ทรงมีพระอาการอ่อนเพลีย พระวรกายอ่อนแรง เสวยพระกระยาหารได้น้อยลง และบรรทมไม่หลับ

จนเมื่อวันที่ ๒๘ กันยายน พุทธศักราช ๒๔๓๕ มีพระอาการอ่อนแรงและกระหาย ทรงหอบ และสิ้นพระชนม์เมื่อเวลา ๑๑ ทุ่ม กับ ๓ นาที (๒๓.๐๓ น.) สิริพระชนมายุได้ ๘๓ พรรษา กับ ๑๓ วันทรงผนวชเป็นพระภิกษุได้ ๖๔ พรรษา ทรงครองวัดบวรนิเวศวิหารได้ ๔๒ ปี ทรงดำรงตำแหน่งเจ้าคณะใหญ่ฝ่ายธรรมยุติกนิกายได้ ๔๒ ปี และทรงดำรงตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชได้ ๑๐ เดือน

เครื่องอัฐบริหารและของทรงใช้ ของ
สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์

ก. หมอน สบง จีวร และประคต

ข. บาตรครอง คือบาตรที่ทรงใช้

ง. โอхай (ภาชนะใส่ของ)

จ. กระโถน

ฉ. กระโถน

การพระศพ

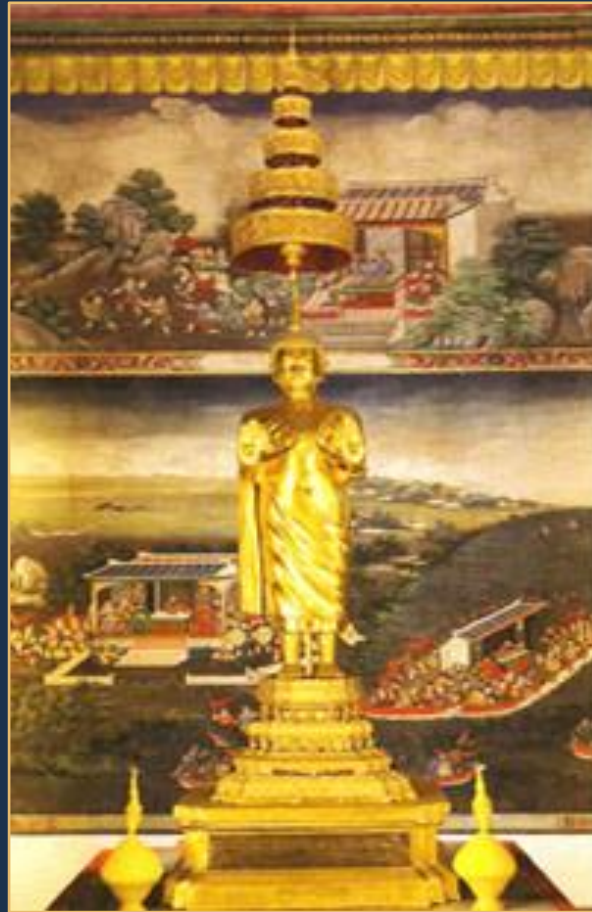

วันที่ ๒๙ กันยายน พุทธศักราช ๒๔๓๕ เวลาห้าค่ำ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พร้อมด้วยสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ สยามมกุฎราชกุมาร ทรงภูษาและฉลองพระองค์ขาว เสด็จพระราชดำเนินโดยรถยนต์พระที่นั่ง จากพระที่นั่งจักรีมหาปราสาทไปประทับ ณ วัดบวรนิเวศวิหาร ทรงพระดำเนินสู่พระตำหนัก สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ถวายน้ำสรงพระศพแล้ว สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ พระบรมวงศานุวงศ์ และเสนาบดีสรงพระศพตามลำดับ ขณะนั้น เจ้าพนักงานประโคมกลองชนะแตรสังข์พร้อมกัน สรงเสร็จแล้ว โปรดให้เจ้าพนักงานทรงเครื่องพระศพตามสมณเพศ แล้วเชิญลงพระลงใน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสวมพระชฎาถวายแล้ว เจ้าพนักงานยกพระลงในชั้นตั่งเหนือชั้นแว่นฟ้า ประกอบพระโกศกุดั่นใหญ่แล้ว ทรงทอดผ้าไตร ๕๐ ไตร ผ้าขาว ๑๐๐ พับ พระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าพระอรุณนิภาคุณากร และพระสงฆ์อื่น ๆ รวม ๑๕๐ รูป สดับปกรณ์แล้ว เวลา ๒ หุ่่มเศษ เสด็จพระราชดำเนินกับสู่พระบรมมหาราชวัง เจ้าพนักงานได้ตั้งเครื่องสูง ๕ ชั้น ๙ คั่น แวดล้อมพระโกศ และมีกลองชนะแดง ๑๐ คู่ จ่าปี ๑ จ่ากลอง ๑ สังข์ ๑ แตรรอง ๑ แตรฝรั่ง ๒ ประโคมประจำพระศพ และพระสงฆ์สวดพระอภิธรรม ๔ สำหรับ ๑๒ คู่ ทั้งกลางวันกลางคืนต่อไป

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ทรงพระโกศกุดั่นใหญ่ประดิษฐานไว้ ณ พระตำหนักเดิม (ที่เสด็จประทับ) วัดบวรนิเวศวิหาร เป็นเวลาถึง ๘ ปี ๓ เดือน จึงได้เชิญไปสู่พระเมรุท้องสนามหลวง โดยขบวนแห่ ทรงพระโกศทองใหญ่ประดับพุ่มข้าวบิณฑ์และ

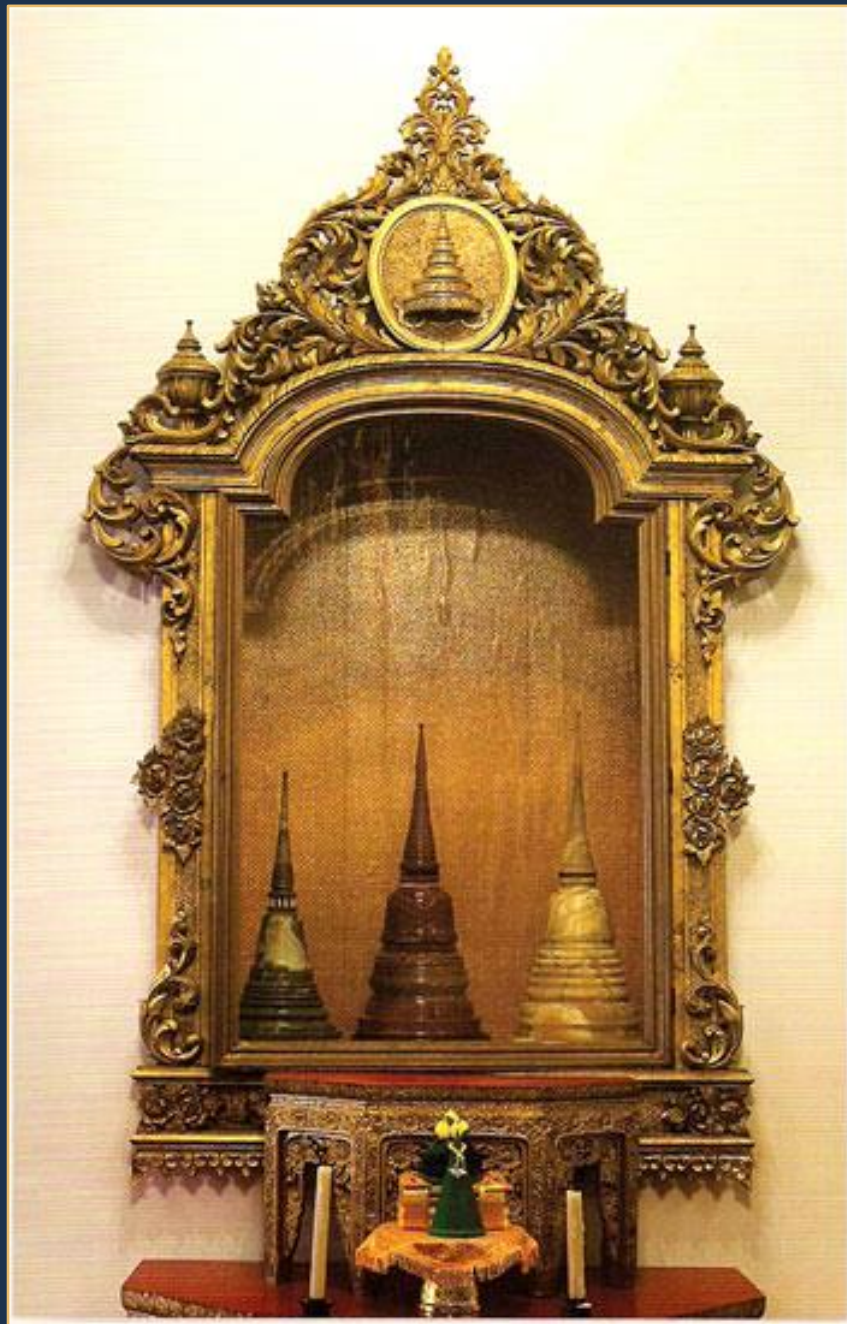

เฟื่อง ทรงเวชยันตราจรถเขิญขึ้นประดิษฐานบนชั้นแว่นฟ้าทองในพระอุโบสถวัดบวรสถาน
สุทธาวาสวันหนึ่ง จึงได้พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง เมื่อวันที่ ๑๕
มกราคม พุทธศักราช ๒๔๔๓ และได้เชิญพระอัฐิส่วนหนึ่งทรงพระโกศทองลงยา เข้าห่อพระ
นาค วัดพระศรีรัตนศาสดาราม เชิญพระอัฐิอีกส่วนหนึ่งทรงพระเจดีย์ศิลาทองกับพระอังคาร
มาวัดบวรนิเวศวิหาร ประดิษฐานพระอัฐิไว้ที่พระตำหนักเดิม บรรจุพระอังคารไว้ที่ฐานพระ
พุทธปัญญาอัคคะในพระวิหารเก๋ง วัดบวรนิเวศวิหาร

พระพุทธรูปยืนอัคร

พระพุทธรูปยืนอัคร พระพุทธรูปฉลองพระองค์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศว
ริยาลงกรณ์ เป็นพระพุทธรูปยืนครองจีวรคลุมสองพระอังสา ประดิษฐานอยู่ในภายในพระวิหาร
เก๋ง ด้านทิศตะวันออก เบื้องล่างบรรจุพระอังคารสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาปวเรศวริ
ยาลงกรณ์

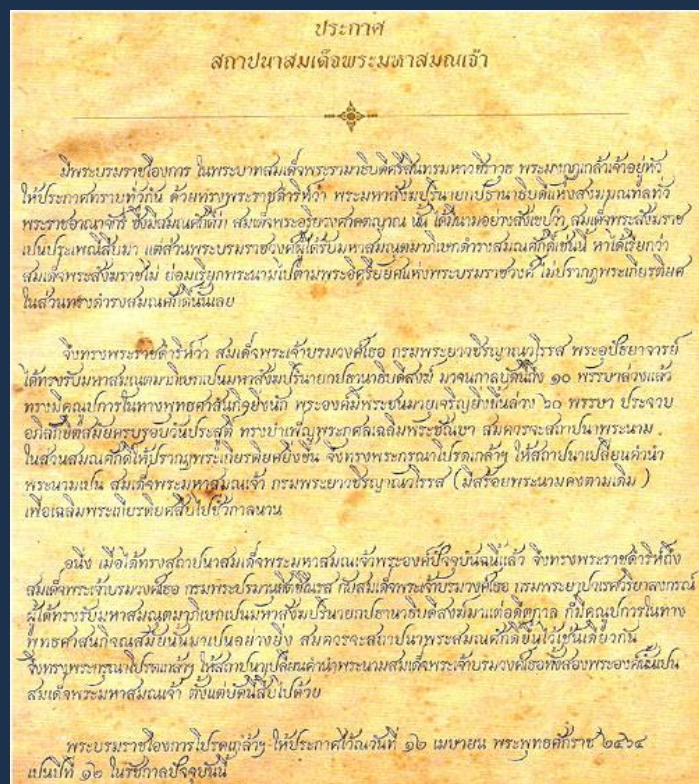

พระเจดีย์ศิลาบรรจุพระอัฐิของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์
(องค์กลาง) ประดิษฐานอยู่ภายในพระตำหนักเดิม วัดบวรนิเวศวิหาร

ทรงสถาปนาเปลี่ยนคำนำพระนาม

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ขณะเมื่อทรงดำรงสมณฐานันดรเป็น
สมเด็จพระมหาสังฆปริณายก ที่สมเด็จพระสังฆราชนั้น ยังไม่มีคำนำพระนามที่บ่งบอกถึงพระ
เกียรติยศในทางสมณศักดิ์ แต่เดิมนั้นเรียกตามพระอิสริยยศแห่งพระบรมราชวงศ์ว่า พระเจ้า
บรมวงศ์เธอ กรมสมเด็จพระปวเรศวริยาลงกรณ์ ภายหลังพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า
เจ้าอยู่หัว จึงทรงเปลี่ยนคำนำพระนามของพระบรมวงศานุวงศ์ ซึ่งดำรงสมณศักดิ์เป็นพระ
ประมุขแห่งสังฆมณฑลว่า สมเด็จพระมหาสมณเจ้า เพื่อให้ปรากฏพระนามในส่วนสมณศักดิ์
ด้วย จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สถาปนาเปลี่ยนคำนำพระนามเป็น สมเด็จพระมหาสมณ
เจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ในคราวเดียวกันกับที่ทรงสถาปนาสมเด็จพระมหาสมณ
เจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส เมื่อพุทธศักราช ๒๔๖๔ มีสำเนาประกาศดังนี้

พระกริ่งและพระเครื่องปวเรศ

พระกริ่งปวเรศ วัดบวรนิเวศวิหาร

พระกริ่งปวเรศ วัดบวรนิเวศวิหาร

พระกริ่งปวเรศ วัดบวรนิเวศวิหาร

พระกริ่งปวเรศ วัดบวรนิเวศวิหาร

พระกริ่งปวเรศ วัดบวรนิเวศวิหาร

พระกริ่งปวเรศ วัดบวรนิเวศวิหาร

เหรียญมือปาวเรศ เป็น เหรียญเก่าแก่ของวัดบวรนิเวศวิหาร ในสมัยพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระปวเรศวริยาลงกรณ์ เป็นหนึ่งในชุด “เหรียญที่ระลึกมหาสมณุตตมาภิเศก” ด้วยคุณค่าของวัตถุประสงค์การจัดสร้าง ด้วยพุทธคุณอันเป็นเลิศ และด้วยลักษณะแม่พิมพ์ที่แปลกตาน่าศึกษา อีกทั้งยังเป็นเหรียญที่หายากยิ่งอีกชุดหนึ่งของวัดบวรนิเวศวิหาร

จากหนังสือ "เหรียญที่ระลึก กรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325-2525" ที่ กรมธนารักษ์ กระทรวงการคลัง จัดทำขึ้นเพื่อร่วมเฉลิมฉลองสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี ได้กล่าวเกี่ยวกับประวัติความเป็นมา ของ “เหรียญที่ระลึกมหาสมณุตตมาภิเศก” ชุดนี้ โดยสรุปไว้ว่า

เหรียญชุดนี้สร้างขึ้นเพื่อเป็นที่ระลึกใน "พระราชพิธีมหาสมณุตตมาภิเศก" เลื่อนพระอิสริยยศของ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระปวเรศวริยาลงกรณ์ ขึ้นเป็น พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมสมเด็จพระปวเรศวริยาลงกรณ์ ดำรงพระยศฝ่ายสมณศักดิ์เจ้าคณะใหญ่แห่งพระสงฆ์ทั้งในกรุงเทพฯ และหัวเมืองทั่วพระราชอาณาเขต หรือ “สมเด็จพระสังฆราช องค์ที่ 8 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์” เมื่อวันที่ 27 พฤศจิกายน พ.ศ. 2434 พระชนมายุได้ 82 พรรษา จากนั้นมาประมาณ 10 เดือน พระองค์ก็สิ้นพระชนม์ในปี พ.ศ. 2435

เหรียญที่ระลึกใน "พระราชพิธีมหาสมณุตตมาภิเศก" เลื่อนพระอิสริยยศของ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระปวเรศวริยาลงกรณ์ หรือที่เรียกว่า “เหรียญที่ระลึกมหาสมณุตตมาภิเศก” นั้น มีการจัดสร้างเหรียญขึ้น 2 แบบ คือ

แบบ 1 เรียกว่า "เหรียญปวเรศ" หรือ "เหรียญบาตรน้ำมนต์"

เหรียญที่ระลึกมหาสมณุตตมาภิเศก แบบ 1 หรือที่เรียกกันโดยทั่วไปว่า "เหรียญปวเรศ" หรือ "เหรียญบาตรน้ำมนต์" นับว่าเป็นวัตถุมงคลของวัดบวรฯ ที่มีความสำคัญและมีชื่อเสียงเคียงคู่มากับ "พระกริ่งปวเรศ" ที่เดียว เพียงแต่เหรียญปวเรศมีการจัดสร้างจำนวนมากกว่า

หนังสือ "เหรียญที่ระลึก กรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ.2325-2525" หน้า 73 กล่าวถึงเหรียญนี้ไว้ว่า

เหรียญที่ระลึกมหาสมณุตตมาภิเศก แบบ ๑ ลักษณะเป็นเหรียญรูปไข่ ขอบเรียบ ด้านหน้าเป็นรูปอัฐบริวาร พัดยศ และเบญจปฎลเศวตฉัตร (ฉัตรขาว ๕ ชั้น) มีอักษรเป็นภาษามครว่า "อัยโฆ สุชีโตโหติ นิทุทุกโฆ นิรูปททโว อนันตราโย ติฏฐุญญย สพพโสทธิ ภาวันตุเต" แปลว่า ผู้นี้แลมีความสุข ไร้ความทุกข์ ไร้อุปัทวะ ไม่มีอันตราย พึงดำรงอยู่ ขอความสวัสดิ์จงมีแต่ท่าน ด้านหลัง มีข้อความว่า "ที่ระลึก งานมหาสมณุตตมาภิเศก พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมสมเด็จพระปวเรศวริยาลงกรณ์ วันที่ ๒๗ พฤศจิกายน รัตนโกสินทร์ศก ๑๑๐" (ด้านบนคำว่า "ศก" มีเลขไทย "๒๔") ชนิดทองแดง ขนาดส่วนกว้าง ๔๔ มิลลิเมตร ส่วนยาว ๕๕ มิลลิเมตร สร้าง พ.ศ.๒๔๓๔...

จากข้อมูลในหนังสือดังกล่าว แสดงว่า เหรียญปวเรศ หรือ เหรียญบาตรน้ำมนต์ นี้ มีการจัดสร้างเป็นเนื้อทองแดง ที่มีขนาดค่อนข้างเขื่อง และจากรูปลักษณะของเหรียญ แสดงให้เห็นเป็น

ถึงความประณีตบรรจงสร้างสรรค์ของช่างฝีมือผู้ทำแบบแม่พิมพ์ ที่สามารถบรรจุเครื่อง
อัฐบริหาร พัดยศ และเบญจปฎลเศวตฉัตรทั้งหมดไว้ในเหรียญได้อย่างเหมาะสมเจาะ แลดู
สวยงามสง่า การพิจารณาให้ดูฝ่าบาตรในตัวเหรียญจะมีขอบปลี้อยู่ด้านบน และเหรียญจะมี
น้ำหนักมาก

แบบ 2 เรียกว่า "เหรียญมือ"

สำหรับ เหรียญที่ระลึกมหาสมณุตตมาภิเศก แบบที่ 2 หรือที่นักนิยมสะสมพระเครื่องมักเรียก
กันว่า "เหรียญมือ" นั้น เป็นเหรียญเนื้อทองแดงเช่นกัน จัดสร้างเพื่อพระราชทานเป็นรางวัล
เครื่องโต๊ะ

ลักษณะเป็น เหรียญรูปไข่ เจาะรูตรงกลางเป็นสี่เหลี่ยม ด้านหน้าของเหรียญ เป็นรูปมือ ทาง
ด้านซ้ายของเหรียญเป็นรูปมือขวาแบมือ ด้านขวาของเหรียญเป็นรูปมือซ้ายแบมือ ด้านละ 4
มือ โดยแสดงท่อนิ้วมือต่างๆ กัน ตรงกลางตอนล่างเป็นมือซ้ายแบมือ เหยียดนิ้วตรงทั้ง 5 นิ้ว
รวมทั้งหมดมี 9 มือ เหนือรูสี่เหลี่ยม เป็นรูปฉัตรดาบขาว 5 ชั้น มีระบาย 2 ชั้น ขอบระบายติด
แถบ ด้านหลังเป็นอักษรไทยประดิษฐ์เลียนแบบตัวอักษรจีน (เหมือนกับอักษรในเหรียญจับโป๊
ยล่อหั่น) อ่านจากด้านบนลงล่างความว่า "มหาสมณุตมา" อ่านจากขวามาซ้ายว่า "ภิเศก ร.ศ.
๑๑๐" ขนาดของเหรียญเท่ากับ 'เหรียญปวเรศ' คือ กว้าง 44 มิลลิเมตร ยาว 55 มิลลิเมตร
สร้าง พ.ศ. 2434 ...

สาเหตุที่นักนิยมสะสมพระเครื่องเรียกกันว่า "เหรียญมือ" ก็เพราะเหรียญมีรูปมืออยู่หลายมือ ส่วนรูปแบบของเหรียญนั้นทำตามแบบคติของพุทธศาสนาหายานของจีน เข้าใจว่าน่าจะเป็นพระหัตถ์ปางต่างๆ ของพระพุทธเจ้าตามแบบคติมหายาน ซึ่งเป็นปริศนาธรรม

เหรียญมือปวเรศ วัดบวรนิเวศวิหาร ปี 2434

เหรียญมือปาวเรศ วัดบวรนิเวศวิหาร ปี 2434

<http://www.amuletheritage.com/>

พระบูชา สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์

พระบูชา สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์

ที่มา : Watbowon, www.watbowon.com/ , สมเด็จพระมหาสมณเจ้า
กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์.

Watbowon, www.watbowon.com/ , สมเด็จพระมหาสมณเจ้า
กรมพระยาวชิรญาณวโรรส.

ราม วัชรประดิษฐ์, สยามรัฐออนไลน์, <https://siamrath.co.th/> ,
เหรียญมือปวเรศ วัดบวรนิเวศวิหาร ปี 2434,
โพสต์ 07 พฤษภาคม พ.ศ. 2563.

amuletheritage.com